

AUGUSTOPRØRET I VENDSYSSEL 1943*)

Et af strejkebevægelsens hovedcentre var i august 1943 Vendsyssel. Cand. mag. Hans Kirchhoff kortlægger her magtgrupperingerne i konflikten og søger at efterspore de dynamiske faktorer i oprørsbevægelsen. Undersøgelsens hovedkonklusioner fører til et kritisk opgør med folkestrejkebegrebet.

Baggrund, problemformulering og kildemateriale

Danmarks historie har siden Reformationen været fattig på folkelige oprør, og revolutionshistorikerne har til den nyeste tid måttet søge deres brød uden for landets grænser. Danmarks politiske historie var centralmagts historie, righistorien blev skabt i København. Den tyske besættelse i 1940 satte her skel. Den fremprovokerede modstandsbevægelsen, der i sig selv var et stort organiseret masseoprør imod okkuperingsmagten og imod den lovlige danske regering, og den skabte en række mere eller mindre isolerede revolter af kortere eller længere varighed. Antikominterndemonstrationerne i november 1941, frikorpsurolighederne i september 1942 og auguststrejkerne i 1943 var nogle af dem; folkestrejken i København i sommeren 1944 og de store landsomfattende strejkebølger i august og september var andre. Fælles for dem alle var, at de i perioder lagde beslutningerne om landets politiske kurs ud i gaderne, at det nu blev arbejderen, lærlingen og funktionæren og ikke politikeren og embedsmanden, der traf afgørelserne om rigspolitikken, og at dette hyppigt skete på tværs af eller direkte imod det bestående statslige magtapparat.

Blandt besættelsesårenes massedemonstrationer indtager augustoprøret i 1943 en særstilling i kraft af sine åbenbare, politiske konsekvenser, for revolten fældede den scavenianske tilpasningspolitik den 29. august og banede dermed vejen for Danmarks senere anerkendelse som allieret nation. Dets forudsætninger var flere: Stemningsskredet i befolkningen

*) Afhandlingen er en delstudie af en større undersøgelse over strejke- og urobevægelsen i august 1943; den udgør tyngdepunktet i en bog om de politiske begivenheder i sommeren 1943, som jeg har under udarbejdelse i genskab af medarbejder ved Udgiverselskab for Danmarks Nyeste Historie. Til selskabets besættelsesforskning er der ydet bevillinger af Undervisningsministeriet, Ministeriet for kulturelle Anliggender og Carlsbergfondet, og desuden er der ved kgl. resolution af 9. juni givet DNH's medarbejdere adgang til statens arkiver. Afhandlingen står i gæld til DNH og til de nævnte myndigheder og institutioner samt til Københavns Universitet, som gennem et kandidatstipendium har muliggjort det fortsatte arbejde, efter at den oprindelige bevillingsperiode var løbet ud.

som følge af sommerens store tyske nederlag var een faktor og måske den mest afgørende, for den skabte en overoptimisme, der styrkede kampmoralen og skærpede aggressiviteten over for besættelsesmagten. En anden faktor var det af kommunisterne fra 1941 ledede oprør på arbejdspladserne, der i sin oprindelse var en protest imod besættelsens sociale og økonomiske slagside, men som i 1943 også havde fået et utvetydigt national-politisk sigte; og endelig bør nævnes væksten i den organiserede modstandsbevægelse, som gennem sabotageoffensiven i forårs- og sommermånederne tvang tyskerne ud i afværgemanøvrer, der gennemhullede suverænitetsfiktionen og blotlagde det uholdbare i ro-og-orden-politikken.

Det er en af augustbevægelsens kendetegn, at den var et oprør i Jylland og Fyn, mens København og Sjælland i det store og hele gik ram forbi. Det tog sin begyndelse i Odense, da hele jernindustrien ved månedsskiftet gik i strejke efter en konflikt med tyskerne på skibsværftet, men fik først alvorlige perspektiver, da esbjergenserne den 11. gik ud i en total bystrejke og derigennem brød den af tyskerne beordrede »undtagelsestilstand«. Ikke en uge efter slog revolten tilbage i det fynske, hvor odenseanerne generalstrejkede fra den 18., og alle kystbyerne med Nyborg og Middelfart i spidsen fulgte med i dagene derefter. Senere sluttede også Korsør og Fredericia op, mens urolighedernes udløbere bredte sig videre til Kolding, Haderslev og Vejle. Afgørende for udviklingen blev det imidlertid, at et nyt urocentrum efter søndagen den 22.8. flammede op i det militært strategisk så vigtige Nordjylland umiddelbart efter, at regeringen og besættelsesmagten kunne glæde sig over, at krisen i Odense var redet af. Begivenhederne tog fart i Ålborg den 23., da befolkningen demonstrerede i forbindelse med begravelsen af en dræbt sabotør, og spredte sig herfra nordpå til Vendsyssel, hvor Frederikshavn, Skagen og Sæby gik i strejke henholdsvis den 23. og 25.8. Den 26. kom også århusianerne med, og da v. Hannekens undtagelsestilstand brød oprørsbevægelsen den 29. august, strejkedes der endnu her, i Frederikshavn og i Ålborg.

Cementbyen og luftknudepunktet Ålborg var naturligvis i lige så høj grad, som Odense havde været det på Fyn, det afgørende kraftcentrum i Nordjylland under urolighederne her, og det er formodentlig ikke for dristigt sagt, at de små købstæder Sæby, Skagen og velsagtens også Frederikshavn ikke var blevet rendt overende af strejkebevægelsen, hvis de havde ligget mere isoleret. Når vi derfor på de følgende sider skal beskæftige os med oprøret i Vendsyssel, må vi bestandig have in mente, at de afgørende forudsætninger lå i Ålborg. Herfra udgik inspirationen, og efter udviklingen her blev kursen sat. Derfor vil det sikkert være

nyttigt at holde fast ved følgende karakteristiske sider af den ålborgensiske konflikt: krisens udgangspunkt var som tidligere nævnt lokalt, nemlig en ildkamp mellem tyske soldater og et modtagerhold natten til den 18.8. i Rold skov, som kostede bankassistent Erik Vangsted livet. Begravelsen fastsattes til mandag den 23. ved middagstid, men da hele byen weekenden igennem lagde op til store demonstrationer i forbindelse med højtideligheden, og v. Hanneken truede med at gribe ind, hvis ikke politiet formåede at opretholde ro og orden, blev jordfæstelsen fremskudt til mandag morgen tidlig. Dette skridt kunne dog ikke forhindre ålborgenserne i at nedlægge arbejdet kl. 12, og tværtimod at berolige øgede manøvren ophidselsen, fordi folk følte sig snydt; det kom nu på hovedstrøget til voldsomme sammenstød med det tyske militær, der med hidtil ukendt hårdhed nedkæmpede demonstrationerne med kampvogne og karabiner. Flere personer blev dræbt, og da det næste morgen, den 24., kom til nye episoder, hvorunder en cementarbejder blev skudt, gik ålborgenserne ud i en kampstrejke med hovedkravet om, at de tyske soldater skulle fjernes fra gaderne. En kort stund så det ud, som om krisen kunne rides af, for i løbet af eftermiddagen lykkedes det arbejderne organisationsledere at få et forlig i stand med kommandanten; men dette forkastedes på et tillidsmandsmøde, hvor de ufaglærtes organisationer og kommunisterne førte det store ord. Da et masse-møde på Stadion samme aften endte med nye blodige sammenstød, og v. Hanneken besvarede urolighederne med strejfpatruljer og »undtagelsestilstand«, kørte situationen helt fast onsdag den 25.8. Også fagforeningslederne nægtede nu overhovedet at forhandle, og denne holdning opretholdt de, indtil undtagelsestilstanden den 29. august satte en stopper for modstanden.

Dermed lykkedes den kommunistiske taktik i Ålborg, som fallerede på Fyn, nemlig at presse Arbejdernes Fællesorganisation frem i spidsen for strejken; oppositionen behøvede således ikke at eksponere sig gennem noget strejkeudvalg som i Odense, men kunne alene virke indirekte på Fællesorganisationen gennem bedriftscellerne og gennem det illegale »Folkets Kamp« og »Frit Danmark Nordjylland«. Dermed undgik kommunisterne, at kampen afsporede og blev kørt ud i et partipolitisk opgør, der ville sprænge enheden i arbejderklassen. Årsagerne hertil var flere, men tungest vejede formodentlig den radikalere atmosfære i Ålborg, for byen var den åbne krigstilstand nærmere end nogen anden dansk provinsby i august 1943. Hertil kom så oppositionens styrke med dens magtbasis i de store ufaglærte masser, og endelig bør også tidsfaktoren nævnes. I Odense havde man endnu troet på muligheden af at kunne bremse urobevægelsen, og det var derfor opfattelsen, at et for-

lig ikke kunne købes hurtigt og dyrt nok, men i Ålborg havde prisbevidstheden indfundet sig, og hele det hydrauliske pres, der fra København havde hvilet over Odensekonflikten, faldt nu væk i Nordjylland. Det var for begge parter klart, at glasset var ved at rinde ud, og det er i det hovedperspektiv, at Ålborgopstanden først og fremmest må ses.

En samlet oversigt over augustoprøret findes endnu ikke publiceret, omend man på det seneste har kunnet stifte bekendtskab med den løbende forsknings første resultater i dagspressen¹. Imidlertid står historikerne ikke på bar bund, for der foreligger allerede en dybtborende og detaljeret case-study over en af auguststrejkerne, nemlig Aage Trommers »Folkestrejken i Esbjerg 1943«². Trommers undersøgelse, der er en udløber af hans arbejde med modstandsbevægelsens historie i region III, søger at indkredse massebevægelsens dynamiske faktorer og bestemme deres karakter. Hvad var deres forudsætninger, hvorfra rekrutteredes de, på hvilket organisationsniveau befandt de sig, og hvor bevidst blev det ledet frem – er nogle af de hovedspørgsmål, som Trommer har taget sig på at besvare. Hans hovedkonklusion er et kompromisløst opjør med spontanitetsbegrebets anvendelighed, fordi det efter hans mening alene tjener til at aflede opmærksomheden fra de egentlige faktorer bag strejkens opståen³. Disse finder han da først og fremmest i det illegale kommunistiske parti. I forlængelse heraf tegnes da et billede af det kommunistiske sabotagearbejde i byen og dets betydning som igangsætter, fordi det provokerer tyskerne ud i den »undtagelsestilstand«, som bringer arbejderne på gaden. Den viser også, at initiativtagerne til arbejdsnedlæggelserne – så vidt det er muligt at påvise – overalt er kommunister, men den understreger samtidigt klart, at bestræbelserne udgår fra partifolk på arbejdspladserne og ikke fra byledelsen. Esbjergstrejkens tre-trinsraket med maskinarbejdernes partielstrejke den 9. august, arbejdernes generalstrejke den 10. og den totale bystrejke den 11. er således ikke udtryk for nogen systematisk eskalering af konflikten foretaget af en »situationens generalstab«, men demonstrerer tværtimod de organiserende kræfters famlende og frygtsomme kurs. Partiledelsen kender simpelthen ikke sin besørgelsestid og ser ikke perspektiverne i krisen før i dennes anden fase. Ikke uventet påviser afhandlingen også den modstand, som

1. Se f. eks. mine kronikker i »Politiken« d. 2. og 6. 8. 68 og Aage Trommer i »Fyens Stiftstidende« d. 27. og 28. 8. 68. Hertil mit foredrag »Auguststrejkerne 1943« i *Opinion och opinionsbildning som historiska forskningsobjekt, Studier i historisk metod III*, Sthlm., 1968.

2. »Historie« Ny række, VII, 2, 1966 s. 149–231.

3. Se især konklusionen s. 224–228.

strejken fremkalder hos myndighederne, organisationerne og naturligvis i særlig grad hos de socialdemokratiske politikere og fagforeningsformænd, der især måtte føle deres status truet af kommunisternes fremmarch. At krisen løses så smertefrit, som tilfældet er, tilskrives i høj grad den konstituerede politimester, der med sit ståsted i Dansk Samling sympatiserer med de strejkende, men alligevel forstår at manøvrere så smidigt, at han får bremset urolighederne og sluttet konflikten, uden at de to parter åbent taber ansigt – et spil hvori han i høj grad støttes af en fornuftig og moderat tysk kommandant.

Mellem den 9. og den 23. august skete der da en udvikling, som bragte protestbevægelsen fra at være en lokal affære med begrænset rækkevidde til at blive oprørsforsøget på landsplan. Hverken Esbjerg- eller Vendsysselrevolten væltede den scavenianske forhandlingspolitik, men de to oprørscentre har alligevel betydelig interesse som henholdsvis startstedet og endestationen for massebevægelsen i august; dermed sætter de ikke blot hinanden i relief, men de siger også noget fundamentalt om hele oprørsbevægelsens anatomi. I hvor høj grad kan man tillægge Esbjergundersøgelsens konklusioner generel gyldighed? Vil Vendsysselstudien kunne støtte Trommer i hans opgør med spontanitetsbegrebet? Hvor store ændringer i urobevægelsens struktur finder vi overhovedet, når vi bevæger os fra den store by på Vestkysten til lilliputsamfundene i Nordjylland? Det er nogle af de fundamentale spørgsmål, som vi vil forsøge at besvare på de følgende sider.

Undersøgelsen er baseret på følgende væsentlige kildegrupper:

A. Samtidigt, utrykt materiale:

1. Arkivet for Statsadvokaturen for særlige anliggender, RA, (forkortet A.S.) hvori indgår politimestrenes månedlige indberetninger, fjernskrivermeldinger fra politikredsene (forkortet FS) og de enkelte journalsager.
2. Justitsministeriets arkiv. Materialet, der stammer fra 3. ekspeditions-kontor, findes som regel også i A.S., hvorfra det i almindelighed citeres. En undtagelse er journalsag 1943–2707, »Urolighederne i Frederikshavn« (forkortet JU 2707).
3. De lokale politiarkiver i Frederikshavn, Skagen, Sæby og Hjørring, der er gennemgået på stedet. Det drejer sig oftest om materiale fra kriminalpolitiet. (Forkortet Kripo + byens navn + journalnummer).
4. De samvirkende Fagforbunds arkiv: sag nr. 1421/43 vedrørende auguststrejkerne i 1943. (Forkortet DsF).

5. Dansk Smede- og Maskinarbejderforbunds hovedarkiv; Afdelingen i Frederikshavn 1943. (Forkortet DSMF).
6. Arkivet for Sammenslutningen af Arbejdsgivere inden for Jern- og Metalindustrien i Danmark: »Fortegnelse over strejker og blokader i tidsrummet 1933–1943«, sag nr. 88/43. (Forkortet Sammenslutningen).
7. Borgmesterkontorets arkiv i Skagen.
8. De lokale organisationsarkiver, herunder fagforeningernes og handelstandsforeningernes arkiver.
9. Fællesklubbens forhandlingsprotokol, Frederikshavns skibsværft. (Forkortet Fællesklubben).
10. Indberetning fra Aage Pallesen til Centralkomiteen i København. (Forkortet Pallesen). Forlagsleder Børge Houmanns arkiv.
11. Redaktør Knud Bidstrups rapport fra strejken i Skagen, delvis aftrykt i »Frit Danmark Nordjylland«, sept. 1943. (Forkortet Bidstrup). Adjunkt Hans Snitkers samlinger vedr. »Frit Danmark«.
12. Den tyske Værnemagts arkiver, RA. Særlig værdifuld er her abwehrchefen v. Heydebrecks notitskalender, der er bevaret fra perioden 14.8.–31.8. og bl. a. indeholder daglige meldinger fra udviklingen i provinsen. Bh. Dänemark 75007/85, filmspole nr. 11, optagelsesnummer 13720 ff. (Forkortet Heydebreck + dato + optagelsesnummer). Enkelte andre dokumenter fra de tyske militærarkiver er benyttet og citeres med spolenummer og optagelsesnummer.

B. Samtidigt, trykt eller duplikeret materiale:

1. De i Vendsyssel udkomne dagblade.
2. Ritzaus Bureaus »Hemmelige Informationstjeneste« til redaktionerne, RA. (Forkortet RB).
3. Den illegale presse i det Kgl. Biblioteks samlinger. Når intet andet angives, stammer de citerede løbesedler og illegale blade herfra.
4. Danmarks Kommunistiske Parti, arkiv i Centralkomiteens sekretariat: »Auguststrejkerne 1943« med løbesedler fra Frederikshavn som ikke findes i KB. (Forkortet D.K.P.)

C. Publicerede efterkrigsberetninger:

1. N. Aug. Ejgenbroth m. fl.: »Vor vej til 5. maj« (1945).
2. Chr. Winther: »Modstandsbevægelsen i Hjørring amt« i: Ebbe Munck og Børge Outze (red). »Danmarks Frihedskamp«, I, (1949).

D. Til komplettering af det samtidige materiale er der foretaget en række henvendelser til hovedaktørerne i august 1943. For så vidt disse henvend-

dels har resulteret i en korrespondance eller i en samtale af værdi, er de citeret i det følgende med navn + samt. eller navn + brev. Stillingsbetegnelserne er overalt de daværende. De interviews, der er ført med henblik på en almindelig orientering i lokaliteten er ikke medtaget, men de har haft stor betydning som introduktion til de forskellige miljøer. Kildematerialet omfatter:

Frederikshavn

Skibsværftsarbejder Hartvig Christensen (brev 16.2.66)

Sparekasseassistent Verner Jensen (samt. 12.11.65)

Frederikshavn Værft og Tørdok A/S (brev 30.11.67)

Hjørring

Assistent Poul Bidstrup (samt. 21.9.68)

Kontorassistent Christian Andersen (samt. 18.11.65)

Læge Per Traberg (brev 26.9.68)

Redaktør Chr. Winther (brev 7. og 18.10.67)

Hirtshals

Overbetjent Hans F. Rømer (beretn. 6.1.68)

Skagen

Journalist Knud Bidstrup (samt. 25.9.67 og brev 2.2.68)

Handelslærling Svend Marling (samt. 17.11.65)

Arbejdsmand Peter Kjær (brev 4.1.66)

Sæby

Politimester Ehlern (brev 22.6.67)

Tjener Poul Spliid (samt. 9.9.68)

Ålborg

Løjtnant Paul Jensen (samt. 8.11.67)

Tømrer Johannes Poulsen (samt. 22.6.65)

Kontorassistent Helge Ryberg Rasmussen (samt 19.11.65)

Sekretær Hans Skibsted (samt. 17.9.65 og brev 21.9.65)

Hertil er benyttet de af dr. phil. Jørgen Hæstrup fra 1947–49 optagne beretninger med Paul Jensen og Verner Jensen, RA.

Når Frederikshavn trods sin størrelse kun er svagt repræsenteret, skyldes det Aage Pallesens beretning, der har gjort en systematisk interviewing her unødvendig. Sluttelig må det nævnes, at borgmestrene og formændene for Fællesorganisationerne i de tre strejkeramte byer alle er døde.

Besættelseshverdagen i Vendsyssel sommeren 1943

Vendsyssel var i 1943 ganske højt prioriteret i den tyske militærstrategi i kraft af sin centrale placering i invasionsfronten og forbindelsen til Norge via Ålborg og Frederikshavn. Der var på et tidligt tidspunkt stationeret mange tropper i området, og alene i Hjørring politikreds skal der i 1943 have ligget ca. 10 tusind mand fordelt på Hjørring by, Brønderslev, Hirtshals og Løkken⁴; hertil kom garnisonerne i Skagen, Frederikshavn og Sæby, hvor der lå et sturmgeschütz på 300 mand⁵. De mange soldater gjorde Vendsyssel til et meget uroligt hjørne af Danmark og skabte naturligvis et væld af konfliktmuligheder – om det nu var de daglige ødelæggelser på jord og huse, sommerhustyverierne, vareknapheden eller beslaglæggelserne, der forbitrede mest. Også episoderne i gaderne og på værtshusene var naturligvis en belastning, og især Frederikshavn kunne indtil august 1943 notere sig for et meget stort antal sammenstød mellem befolkningen og de aggressive tyske marinere⁶. Bataljerne var hyppigt voldsomme med mange implicerede, for næverne sad løse både på de tyske orlogsgaster og på fiskerne⁷; men til egentlige massedemonstrationer udviklede sammenstødene sig dog først under krisen i august, og f. eks. frikorpsurolighederne i efteråret 1942 gik i det hele sporeløst hen over landsdelen⁸. Et besværligt område var også Hirtshals, hvor det i november 1942 kom til et større håndgemæng mellem berusede tyske soldater og det danske politi⁹. v. Hanneken dekretede to dages udgangsforbud for byens beboere, men skylden for optøjerne lå ensidigt på tysk side, og »undtagelsestilstanden« i Hirtshals fremkaldte en mørk og deprimeret stemning over hele Vendsyssel og helt ned til Ålborg¹⁰.

Den psykologiske baggrund for Hirtshalsaffæren var invasionsfrygten, for tyskerne havde i deres drukkenskab taget den danske politipatrulje

4. For udviklingen i Hjørring politikreds se Rambusch: »Beretning vedr. forholdene i Hjørring politikreds under den tyske besættelse«, Hjørring, 1947.
5. A. S. 92, indb. af 31. 7. 43.
6. I alt 68 sammenstød er journaliseret i det frederikshavnske politimateriale fra april 1940 til august 1943; heraf indsendtes de 49 sager til A. S. Til sammenligning kan nævnes, at en noget større by som Svendborg i samme tidsrum kun indsendte 17 sager vedrørende sammenstød til A. S. Det er klart, at en sådan statistik er behæftet med store usikkerhedsmomenter, og at de absolutte tal derfor har mindre værdi; men tendensen turde være sikker.
7. A. S. 51–4, 20, 172 og 230.
8. Derimod fremkaldte frikorpssoldater på orlov i juli 1942 de første større demonstrationer i Hjørring og Brønderslev (A. S. 52–110).
9. A. S. 52–131. Episoden fandt sted 16. 11. 42; se hertil Rømers beretn.
10. A. S. 48–1367, indb. af 7. 12. 42; se også »Folkets Kamp« dec. 1942.

for et engelsk commando-raid, og det var denne trussel, som i løbet af 1942 tog både Værnemagten og vendelboerne i et stadigt fastere greb. Allerede tidligt under okkupationen var der pålagt befolkningen betydelige restriktioner af sikkerhedsmæssige grunde, men de var intet imod de radikale omvæltninger, som med årsskiftet 1942/43 satte ind i den vendelboeske krigshverdag. I Løkken, Blokhus og Kettrup anlagdes store befæstningsværker; også Grenen blev afspærret og spækkedes med bunkers, og ved Frederikshavn påbegyndte man opbygningen af et større kanonbatteri i Pikkerbakken. Betonanlæggene ødelagde store værdier i friluftsområderne og i bondelandet, de holdt sommergæsterne væk, indskrænkede vendelboernes bevægelsesfrihed og betød med deres minefeller og tankgrave en direkte trussel mod befolkningens liv og førlighed. Også sandflugten tog nu til som følge af opgravningerne, således at politimesteren i Hjørring i marts 1943 erklærede, at den muligvis kunne ændre befolkningens hidtil så rolige holdning¹¹. Tre måneder senere konstaterede han, at folk harmfuldt så på, »hvordan både huse og jorde ødelægges, ja, ødelægges på en sådan måde, at der vil gå år, før skaden kan genoprettes«¹². I Sæby havde det været galt i april, hvor bønderne rasede over, at tyskerne ødelagde markerne med deres telefonstolper. »Når man kender vendelboernes psyke, vil man kunne forstå, hvilken krænkelse de har følt at være ude for«, indberettede politimester Ehlern¹³. »Adskillige landmænd holdt en slags frivillig stuearrest, så længe tyskerne arbejdede på deres marker. Jeg har efter evne forsøgt at berolige folk . . ., da der ved enkelte lejligheder blev fremsat forblommede udtalelser, der kunne forstås som, at man ved lejlighed ville grave stolperne op . . .«. I maj var stemningen blevet dårligere: »Befolkningen er tilbøjelig til at føle enhver, måske nok så undskyldelig fejlhandling fra tyskernes side som et bevidst overgreb«, erklærede Ehlern¹⁴, »og man kan ikke undgå . . . at føle den uvilje eller måske snarere det had, som befolkningen nærer mod besættelsestropperne«.

Samtidig sporedes der også en udtalt mangel på tillid til, at de danske myndigheder længere formåede at beskytte borgerne mod de tiltagende tyske overgreb. Allerede et år tidligere havde klagerne lydt fra Skagen: »Tyskerne har . . . ret uhindret skaltet og valt et lidt vel rigeligt heroppe. Den gamle borgmesters princip var at lade dem gøre hvad de ville, uden indsigelse, og der er derfor sket mange ting, som har opbragt befolkning-

11. A. S. 52-170, indb. af 4. 3. 43; se også »Folkets Kamp« marts 1943.

12. A. S. 52-212, indb. af 3. 7. 43.

13. A. S. 50-73, indb. af 3. 4. 43.

14. A. S. 50-76, indb. af 5. 5. 43.

gen. Her på Skagen – sagde folk – kan de gøre, som de har lyst til, ingen varetager vore interesser. Mangelen på tysktalende i byrådet var naturligvis medvirkende. Politiet er overordentlig passivt overfor Værnemagten – politimesteren sidder i Frederikshavn . . .«¹⁵. Og i juni 1943 kunne Ehlerne konstatere: »Det er mit indtryk, at befolkningen i al høj grad har ladet sig intimidere af tyske militærpersoner. Efter de erfaringer jeg har fået . . . har befolkningen også ment, at det ikke kunne nytte noget at anmode danske myndigheder om hjælp«¹⁶. Holdningen var naturligvis ikke speciel for Vendsyssel og rummede tydeligvis i sig mulighederne for såvel oprør som resignation, men den bidrog i alle tilfælde til at øge den almindelige usikkerhed og forvirring i området. Hertil kom så i sommermånederne stresset som følge af invasionsfrygten. Den følte naturligvis stærkest på Vestkysten, hvor f. eks. Hirtshals nu var så befæstet, at beboerne i tilfælde af et angreb var tvunget til at blive i byen og søge en nødtørftig dækning dér¹⁷; men den gjorde sig meget naturligt også gældende østover, hvor politimesteren på sognefogdernes nervøse forespørgsler kun kunne give det fattige svar, »at de burde blive i deres hjem og lade krigen rase, og de kunne opfordre deres sognefæller til at gøre det samme«¹⁸.

For Ehlerne var der ingen tvivl om, at vendelboerne – »selv om de ikke umiddelbart plejer at vise deres følelser« – alle som een ville hjælpe en allieret invasionshær efter evne¹⁹. Ikke desto mindre kunne han endnu så sent som i april 1944 sukke tungt over de mange, der både i by og på land tjente store penge på kørsel for tyskerne. »Selv stærkt missionske landmænd, der ellers i deres egen bedrift gennemfører arbejds-hvile om søndagen, lader, efter hvad der er meddelt mig, deres heste og tjenestefolk køre på flyvepladsen om søndagen«, erklærede han bit-tert²⁰. Udsagnet turde være illustrerende for den vidtspændende økonomiske kollaboration, der gjorde sig gældende i disse områder krigen igennem, og som i hvert fald i besættelsens første år må have betydet en kraftig bremse på en mere åben og artikuleret protest mod de bestående forhold.

En dæmper på protestbevægelsen var naturligvis også den stærkt konservative bondebefolkning, der gjorde Vendsyssel til en af L.S.s bastioner

15. Hærens arkiv, Generalkommandoen pk. 277, brev fra gen.ma or Rye til gen.-major Rolsted 15. 7. 42.

16. A. S. 50–92, indb. af 31. 7. 43.

17. A. S. 52–212, indb. af 3. 7. 43.

18. A. S. 50–89, indb. af 5. 7. 43.

19. A. S. 50–89, indb. af 3. 7. 43.

20. A. S. 50–134, indb. af 4. 4. 44.

i Jylland, og som ikke kunne undgå også at sætte sit præg på bysamfundene. Det gjaldt især den næststørste købstad Hjørring, embedsmands- og landhandelsbyen par excellence²¹. Også D.N.S.A.P. havde sin styrke i disse strøg og udfoldede en kraftig agitation; således kunne man alene i Sæby politikreds, hvor sysselkontoret befandt sig, stable 13 offentlige møder på benene fra april 1942 til marts 1943²². Industrien var lidet veludviklet, og ser vi bort fra Pedershåb maskinfabrik i Brønderslev, biskuitfabrikken i Hjørring, samt skibsværftet og jernstøberiet i Frederikshavn, var der ingen større virksomheder i området. Store arbejdspladser var derimod befæstningsanlæggene på Vestkysten og anlægsarbejderne på Grenen og ved Frederikshavn. Her hørte utvivlsomt arbejdsnedlæggelser og trusler om strejker til dagens orden²³, men isolationen og de ustabile forhold skaffede ikke befæstningsarbejderne den indflydelse i området der svarede til deres antal; og i byerne slog tidens sociale og økonomiske spændinger kun i de færreste tilfælde ud i åben konflikt. Den sociale struktur fandt da også sit tydelige udtryk i den politiske magtfordeling med borgerligt byrådsflertal i såvel Hjørring som Skagen og Sæby²⁴.

Det er indlysende, at en revolutionær bevægelse som kommunismen – når bortses fra skibsværftsbyen Frederikshavn – havde trange kår i Vendsyssel. Ved rigsdagsvalget i 1939 fik D.K.P. således kun 173 stemmer i Hjørringkredsen (nazisterne fik 157 og Bondepartiet 493) og 110 stemmer i Sæby (nazisterne fik 624 og Bondepartiet 754), mens der faldt 219 stemmer på partiet i Frederikshavnkredsen. Det var da også den eneste by, hvor kommunisterne opstillede til kommunevalget i 1937 med 210 stemmer som resultat. Den 22.6.41 blev partiformændene i Hjørring og Frederikshavn interneret, og forbuddet mod D.K.P. førte formodentlig til et større frafald her som andre steder. Da en gruppe betjente fra sikkerhedspolitiet i januar 1943 berejste Vendsyssel og Thy for om muligt at lokalisere trykkestedet for ålborgkommunisternes illegale blad »Folkets Kamp«, fandt man i Hjørring kun frem til i alt 4 mand, der havde været aktive inden for partiet før opløsningen²⁵. Afdelingen skulle på det tidspunkt have talt 7–8 medlemmer »hvoraf dog nogle ikke

21. Om forholdene i Hjørring se også Chr. Winthers breve.

22. Se her A. S. 50 generelt.

23. Iflg. »Folkets Kamp« blev der strejket på Pikkerbakken 25. 6., og i numrene fra maj og juni 1943 meddeles om arbejdsnedlæggelser på Grenen.

24. I Skagen var stillingen 3 socialdemokrater mod 8 borgerlige, i Sæby 3 mod 6 og i Hjørring 6 mod 9.

25. A. S. 52–152. Det er naturligvis usikkert, hvor stor værdi man bør tillægge undersøgelsesresultatet; i hvert fald tyder rapporterne ikke på den store indsats fra betjentenes side. (Se også samt. med en af deltagerne, kriminalbetj. Aage

havde videre forstand på politik«. En størrelsesorden på en halv snes mand i sommeren 1943 turde være sandsynlig. I Brønderslev var der ganske vist registreret et ret stort antal beboere som kommunister, men det var betjentenes opfattelse, »at befolkningen på grund af byens lidenhed her bedre tror at kende naboens politiske overbevisning, samt at en kværlant ret hurtigt får betegnelsen kommunist«. Når man hos flere borgere mærkede medlidenhed med de internerede, fandt sipofolkene, at denne nærmere var rettet mod »personen som menneske end mod personen som kommunist«, idet flere hævdede, »at det havde været ret naturligt at internere kommunisterne«. I alt nåede man frem til 3 mand, der erklærede, at de havde været partimedlemmer før juni 1941. Medlemstallet er i efteråret 1941 anslået til 10–15²⁶, hvilket formodentlig ligger i overkanten. Sipomaterialet fra undersøgelsen i Sæby er gået tabt, men ifølge partilederen i Nordjylland, tømrer Johannes Poulsen, var der hverken her eller i Skagen flere end et par enkelte kontakter. Det samme gjaldt Hirtshals og længere vesterud Thisted og Nykøbing Mors.

Kan kommunisterne således ingen af disse steder påkalde sig nogen interesse som organiserende kraft, så billedet naturligvis anderledes ud i Frederikshavn, der var den største by i Vendsyssel med ca. 15 tusind beboere og et socialdemokratisk byrådsflertal²⁷. Her bragte den nævnte sipoundersøgelse betjentene i kontakt med 14 mand, der alle havde været partimedlemmer før forbuddet, mens endnu 4 indrømmede, at de havde abonneret på »Arbejderbladet«; det var da også det eneste sted, hvor efterforskningen gav et synligt resultat, idet partiets leder, forfatter og arbejdsmand Aage Pallesen, blev anholdt og dømt for uddeling af illegale blade²⁸. Efter Johannes Poulsens skøn udgjorde partiets faste stok i efteråret 1941 40–45 mand med tyngdepunktet på Frederikshavn skibsværft. Tyskerne havde et godt øje til den kommunistiske agitation på værftet og fremtvang i maj 1942 en politiundersøgelse, der fik følgende sønderlemmende kritik af den danske nazist på stedet:

Christensen, Alborg, 21. 6. 65). I det store og hele dækker konklusionen dog det billede, man i dag kan tegne gennem samtaler med de implicerede kommunister, en ganske god kontrol, da man tør gå ud fra, at tendenserne i de to kildegrupper vil være de modsatte. Politiets vurdering af partiets styrke i Hjørring falder således sammen med oplysninger fra den daværende formand, assistent Chr. Andersen og partilederen i Nordjylland, Johannes Poulsen. Se også Chr. Winthers breve og Poul Bidstrups samt.

26. Her og for det følgende Joh. Poulsen samt.

27. Mandatfordelingen i byrådet var 10 socialdemokrater mod 7 konservative.

28. A. S. 51–217. Pallesen var en i arbejderkredse ret læst forfatter af sociale romaner; se f. eks. »Fattigmands lykke«, 1925.

»Zuerst wurden sehr viele Menschen verhört, die mit der Sache überhaupt nichts zu tun hatten – nur um die Angelegenheit bedeutungslos zu machen und in die Länge zu schieben. Erst nach vielen Umständen wurde der genannte L. verhaftet. Vor dieser Verhaftung hat die dän. Polizei selbst gegen die Deutschen gearbeitet, denn einige Herren der Kripo gingen zur Leitung der Schiffswerft und fragten, ob denn wirklich Kommunisten dort seien, worauf einer der Funktionäre . . . zu den Arbeitern ging und sagte: Wenn ihr wirklich Kommunisten seid, müsst ihr jetzt den Mund halten, denn in den nächsten Tagen kommt die dänische Polizei. Auf diese Weise bekamen sämtliche Kommunisten eine Warnung, denn viele gingen nach Hause und verbrannten das komm. Propagandamaterial. Der gen. L. wurde nach 2 Tagen wieder freigegeben, trotzdem die Zeugenaussagen ergaben, dass er komm. Propaganda treibt und Flug-schriften verteilt. – Die Polizei hat bei dieser Sache den grössten Unwillen gezeigt. Der Kriminalbeamte M-J soll gesagt haben, dass es ja schliesslich dänische Staatsbürger seien und damit hätten die Deutschen nichts zu tun«²⁹.

Konklusionen var, at årsagen til den stille sabotage måtte søges hos politimesteren i Frederikshavn, Platou, og selv om man på Dagmarhus var vant til hård kost fra de nazistiske V-mænds side og formodentlig i tidens løb havde lært at trække et vist mål fra, kan dommen over frederikshavnerpolitiets professionelle energi ikke have været blid. Augustkrisen skulle da også bekræfte de værste anelser.

Frederikshavn Værft og Tørdok var i 1943 med sine 6–700 arbejdere Vendsyssels største virksomhed og Frederikshavns altdominerende arbejdsgiver. Det måtte naturligvis gøre skibsværftsarbejderne til de toneangivende både inden for det faglige og politiske arbejde i byen, men i øvrigt synes de at have savnet det radikale præg, der karakteriserede kollegerne på de andre store værfter; i hvert fald skal vi i 1943 helt tilbage til december 1936 for at finde en strejke, der har bundfældet sig i organisationsmaterialet³⁰. Alligevel undgik heller ikke værftet at blive indfanget af den uro- og protestbevægelse, som især i besættelsens andet og tredje år formede klimaet på arbejdspladserne, og som er en af de væsentligste forudsætninger for oprøret i august. Det er naturligvis kun et mangelfuldt billede, vi er i stand til at tegne af denne stigende spænding, men eksempel-rækken turde være illustrerende nok: I maj 1941 var det således de tyske vagtposter, der vakte irritation og fremprovokerede overarbejdsvægning fra klubberne³¹; året efter var det politiundersøgelsen, der ophidsede og resulterede i småsabotager mod maski-

29. Sp. 11, nr. 14143–145.

30. Sammenslutningen.

31. Fællesklubben 31. 5. 41.

32. Sp. 11 nr. 14144–45. Bh. Dänemark 75010/1 a.

nerne³², og i februar 1943 kom et nyt spændingsmoment ind i billedet, nemlig sabotagevagtordningen, der forbitrede ikke mindst på grund af den dårlige aflønning og dens karakter af en tvangsforanstaltning alene over for arbejderne³³. Derpå blev intervallerne mellem kriserne kortere: Den 18.5. rejste protesterne sig imod en for sen luftalarmering, og der var også stærk utilfredshed med, at det gik for langsomt med at komme ud af skibene, fordi lejderne var for få³⁴; den 29.5. rettedes skytset mod beskyttelsesrummene, som man krævede forbedret og sikret med jernplader, hvor værftsledelsen kun ville forstærke med sten³⁵, og endelig den 17. juni gik tillidsmændene igen til angreb mod de tyske vagtposter og forlangte soldaterne fjernet fra broen; samtidig enedes man om at indkalde til et fællesmøde for at behandle det krav om et krigsrisikotillæg på 40 pct., der netop da cirkulerede på skibsværfterne. Stemningen var nu ganske ophidset og fik sin udladning, da værftet den 24. juli igen alarmerede for sent, og arbejderne svarede igen med en halv dags sit-down strejke³⁶. Også løsningen af miner på en nærliggende kaj skal i samme periode have fremkaldt arbejdsstandsninger, uden at vi i øvrigt er i stand til at datere episoden nærmere³⁷. Endelig løb også Frederikshavn skibsværft ind i augustkrisen, da de 29 nitter den 17. blev revet med af den almindelige strejkebølge og nedlagde arbejdet for at gennemtvinge en ændring i priskuranten³⁸. Konflikten, der havde været løbende siden juli, da nitterne klagede over, »at de på grund af deres mangelfulde ernæringstilstand ikke mere er i stand til at arbejde på akkord«, var endnu ikke løst, da hele byen den 23.8. nedlagde arbejdet og gik på gaden i sympati med den dræbte sabotør i Ålborg.

Trods deres fåtallighed havde kommunisterne ikke svært ved at udgøre hovedstammen i de organiserede modstandsgrupper i Vendsyssel i sommeren 1943³⁹. Hovedindsatsen lå naturligvis i den politiske agitation på arbejdspladserne, i fagforeningerne og gennem distributionen af de illegale blade såsom »Land og Folk« og »Folkets Kamp«, der sendtes med post eller kurer fra Ålborg⁴⁰. Af betydning var det, at ålborg-

33. Fællesklubben 6.2.43.

34. Fællesklubben; hertil »Folkets Kamp«, juni.

35. Her og for det følgende Fællesklubben.

26. Frederikshavns værfts brev; »Folkets Kamp«, aug.

37. Frederikshavns værfts brev.

38. DSMF; DsF nr. 1402/43; »Folkets Kamp«, aug.

39. Munck og Outze s. 89 ff; Ejgenbroth passim. For borgerlig aktivitet i Frederikshavn se Verner Jensen/Hæstrup og for Skagen se Marlings : amt.

40. Johs. Poulsens samt.

kommunisternes blad fra april 1943 fik »lokalredaktører« i byerne nord for Limfjorden – bl. a. redaktør Knud Bidstrup i Skagen – og dermed blev et landsdelsblad ikke blot af navn, men også af gavn⁴¹. I lighed med kommunistcellerne var også »Frit Danmark«-grupperne i Hjørring og Frederikshavn oprindelig organiseret fra Ålborg⁴². Deres primære opgave var at fordele hovedbladet, men fra foråret 1943 begyndte man selv at trykke en udgave med lokalstof. Trykkestedet var i begyndelsen Frederikshavn, hvor købmand Gylling-Sabroe var primus motor, men endnu før den 29.8.43 blev det flyttet til Hjørring⁴³. Redaktøren var her journalist Chr. Winther, den eneste ikke-kommunist i gruppen, hvis organisatoriske kraft var Poul Bidstrup, assistent på borgmesterkontoret⁴⁴.

Chr. Winther har i en fremstilling efter krigen af modstandsarbejdet i Hjørring amt understreget, at vendelboernes eneste helt store og originale indsats i befrielseskampen blev gennemførelsen af de illegale sejlruiter mellem Nordjylland og Sverige⁴⁵. Man kunne her tilføje efterretningsarbejdet, som p.g.a. landsdelens militærstrategiske betydning var særdeles væsentlig. Påfaldende er imidlertid sabotagens underordnede rolle betinget af mangelen på objekter og ønsket om ikke at kompromittere rutearbejdet⁴⁶. Således ved politimaterialet indtil den første sprængstofsabotage i juni 1943 kun at berette om i alt 7 brandstiftelser fordelt på 4 i Hjørring og 3 i Frederikshavn politikreds⁴⁷. I slutningen af marts sendte S.O.E.-agenten i Ålborg, løjtnant Paul Jensen, den første faldskærmsmand ind i området, men p.g.a. uforsigtighed blev han straks anholdt, og hans logivært i Frederikshavn blev arresteret⁴⁸. Først i løbet af juli kom en ny S.O.E.-mand til Vendsyssel, Einar Balling, der tidligere havde arbejdet i Esbjerg. Han fik dannet en gruppe bl. a. i Brønderslev, genoptog kontakten med frederikshavnerne – heriblandt sparekasseassistent Verner Jensen – og fik også forbindelse med handelsmedhjælper Svend Marling og Knud Bidstrup i Skagen⁴⁹. Også andre steder i Vendsyssel og Thy skal der være dannet grupper, uden at resultatet i form af sabotagehandlinger dog kan spores før undtagelsestilstanden.

41. Knud Bidstrup samt.; se også »Folkets Kamp«, marts.

42. Ejgenbroth s. 30–33; se også Rybert Rasmussens samt.

43. Munck og Outze s. 89–90; Poul Bidstrups samt.

44. Chr. Winthers breve.

45. Munck og Outze s. 89.

46. Verner Jensen/Hæstrup.

47. Statistikken er udarbejdet på grundlag af A. S. 50, 51 og 52.

48. For S. O. E.s stilling se Paul Jensen/Hæstrup og Paul Jensens samt. For faldskærmsagen i Frederikshavn se A. S., U.K. 1600. Hertil Jørgen Hæstrup: »Kontakt med England« (1954) s. 205–06.

49. Verner Jensens samt., Marlings samt. og Knud Bidstrups samt.

Af sabotager med engelsk spræng- og brandstof i 1943 indeholder statsadvokatens materiale følgende indtil den 29.8.43⁵⁰:

- 25.6. Sabotageforsøg mod transformator til Pedershåb Maskinfabrik, Brønderslev.
- 8.8. Sabotageforsøg mod transformatorstation ved el-værket, Brønderslev.
- 20.8. Sabotageforsøg mod badmintonhal, Frederikshavn.
- 23.8. Sabotage mod S/S »Norden«, Skagen.
- 25.8. Sabotagebrand mod garage og lastbil, Skagen.

Hertil kommer følgende sabotagehandlinger, hvor der ikke er påvist engelsk sabotagemateriale, og som ikke kan henføres til de kendte grupper:

- 24.6. Sabotagebrand i flyhangar, Lønstrup, hvor fire svæveplaner indebrænder.
- 14.8. Sabotagebrand i tømmerstabel, Frederikshavn.
- 21.8. Sabotagebrand i tysk barak, Strandby v. Frederikshavn.

Som det ses, kan der vanskeligt tales om nogen større sabotageplan i Vendsyssel; det var tydeligvis »de forhåndenværende søm; princip«, der her gjorde sig gældende, og det fremgår da også af senere udtalelser af Paul Jensen, at han i disse måneder først og fremmest betragtede arbejdet i Vendsyssel som træning til fremtidige opgaver⁵¹. Noget væsentlig rolle i opvarmningsprocessen lokalt kan der således ikke tillægges sabotagen.

Den 11.8., da Esbjergstrejkerne var gået ind i deres 3. døgn og nu havde lagt hele byen død, udsendte »Frit Danmark«-gruppen i Hjørring en løbeseddel, der opfordrede arbejderne til at strejke. »En landsomfattende sympatistrejke vil være jeres værdigste svar på Esbjergkammeraternes råb om hjælp. Gå i strejke, indtil tyskerne ophæver belejringsstillingen i Esbjerg. Husk, at I måske aldrig vil få så god lejlighed til at tilføje vort lands undertrykkere et politisk nederlæg, som vil give genlyd over hele verden«. Flyvebladet blev udsendt både til Frederikshavn og Skagen⁵², men måtte kort efter – sandsynligvis næste dag – de-

50. Paul Jensen/Hæstrup, hvor der tales om grupper i Hjørring, Sæby og Thisted; hertil Paul Jensens samt.

51. S. st.

52. Bidstrup og Pallesen. Flyvebladets tekst blev redigeret af Chr. Winther (brev); det er udateret, men da Winther som journalist ved »Vendsyssel Tidende« havde uhindret adgang til de friskeste nyheder, kan løbesedler ikke være gået ud senere end natten til den 12. 8.

menteres, da oplysningerne kom ind om strejkens afblæsning den 12.8. om morgenen. Resultatet blev en ny løbeseddel, der triumferende forkyndte: »Esbjergs befolkning og først og fremmest Esbjergs arbejdere har tilføjet de tyske myndigheder og det tyske militær et sviende nederlag. Efter kun eet døgn generalstrejke har tyskerne torsdag morgen set sig tvunget til at ophæve undtagelsestilstanden i Esbjerg, fordi en hel bys befolkning enig og resolut satte sig op mod undertrykkerne«. Og bladet sluttede: »Danske arbejdere! Jeres kammerater i Esbjerg har tilføjet tyskerne et alvorligt politisk nederlag. De har samtidig givet hele det danske folk et forbillede for, hvorledes en våbenløs, men enig og besluttsom befolkning kan besejre undertrykkernes bevæbnede styrker. Danske arbejdere! Næste gang tyskerne indfører undtagelsestilstand i en dansk by, kender vi kun eet svar: GENERALSTREJKE!«.

Initiativet er bemærkelsesværdigt, for bortset fra senere i Horsens træffer vi ingen steder på »Frit Danmark«-grupper, der så dristigt lægger sig i spidsen for en strejkebevægelse med en direkte appel til arbejderne; som regel fulgte man kun op som f. eks. i Esbjerg, Odense og senere Århus, og da var det alene den borgerlige sektor, man henvendte sig til. Opfordringen udløste imidlertid ingen strejke. Flere grunde kan angives⁵³, men det vil næppe være forkert at påpege den organisatoriske svaghed, der lå i, at parolen udgik fra en kreds, der stod uden for arbejderens fællesskab, og som oven i købet afslørede sit ukendskab til de reelle magtforhold ved at kræve støtteaktionen lagt i hænderne på fagforeningslederne! Men vigtigst var det, at stemningen endnu ikke var moden til at udløse en åben aktion; strejke på sympati alene var selv i augustoprørets seneste fase en særdeles vanskelig affære.

Konklusionen på denne korte indføring i den vendelboeske krigshverdag må da blive, at situationen var særdeles labil p. g. a. den store tyske opmarch og invasionstruslen, og at der heri lå en stor fare for den politiske status quo. Disse tendenser modarbejdedes imidlertid af landsdelens konserverende kræfter, der indtog en fremtrædende plads såvel inden for erhvervslivet som på den politiske front; en egentlig industriarbejderklasse fandtes således kun i Frederikshavn. Også den organiserede modstandsbevægelse var lidet veludviklet. Endelig bør også kommunikationsproblemet nævnes; det var i forvejen betydeligt p.g.a. den

53. En væsentlig og uovervindelig hindring i bedømmelsen er spørgsmålet om distribueringsforholdene, der ikke kan klarlægges i dag. Winther har en erindring om, at de to flyveblade blev trykt meget hurtigt efter hinanden; de kan derfor i visse tilfælde have nået adressaterne samtidig. Iøvrigt fik gruppen en reprimande, fordi den havde udsendt strejkeparolen uden at konsultere Ålborg (Poul Bidstrups samt.).

spredte bebyggelse og købstædernes isolation, og okkupationens forringede transportmuligheder havde ikke gjort den mindre.⁵⁴ Hvorvidt en særlig vendelboesk psyke trak i den ene eller den anden retning, skal der af forståelige grunde ikke tages stilling til her.

Strejken i Frederikshavn

Krisen mandag den 23. august kom ikke uanmeldt til Frederikshavn, for der havde i den forløbne uge været stigende spænding både på værftet og i byen. De 29 nittere strejkede på 7. døgn og såede uro på arbejdspladserne og i hjemmene, og i gaderne faldt sammenstødene tættere og kunne i weekenden den 21./22.8 antage karakter af mindre demonstrationer; således blev en feltgendarm, der søndag aften intervererede i et slagsmål, fulgt i kvarter af en klynge på 150–200 hylende og piftende mennesker⁵⁵. Uden betydning var det heller ikke, at der samme dag kom et parti løbesedler til byen fra »Frit Danmark« i Ålborg, der redegjorde for »slaget« i Rold skov og opfordrede alle danske til at hjælpe de flygtende sabotører. Flyvebladet indeholdt også en dramatisk skildring af generalstrejken i Odense, »hvor demonstrerende folkemasser mødes af tyske maskingeværskalver og svarer med sten og håndvåben«, og mundede ud i en kraftig appel til alle om at holde sig klar⁵⁶.

Alligevel kom strejken bag på kommunisterne i byen – det erkendte Aage Pallesen åbent i en beretning, som han senere udarbejdede til ledelsen i København, og som – lykkeligt bevaret – udgør en af hovedkilderne til den følgende fremstilling af frederikshavnerbølgens historie⁵⁷. Tværtimod var man særdeles tilbageholdende med at sætte en strejke i gang, fordi man frygtede provokatører og var bange for, at befolkningen ikke ville følge parolen om at gå hjem. Det var tydeligvis sporene efter den mislykkede generalstrejkeappell fra esbjergstrejkens dage, der skræmte. Derfor modtog partiet kun køligt løbesedlerne fra

54. Se f. eks. Knud Bidstrups samt.

55. For episoderne se A. S. 51–313, 315, 344 og 361.

56. Iflg. Aage Pallesen skulle løbesedlerne have opfordret til arbejdsnedlæggelser og butikslukning fra mandag middag den 23. En sådan løbeseddel kendes imidlertid ikke i original, og sandsynligheden taler for, at det drejer sig om det ovenfor citerede flyveblad fra 19. 8. Det forekommer i hvert fald besynderligt, at »Frit Danmark« alene skulle have sendt løbesedler til Frederikshavn uden at benytte dem i selve Ålborg. At Pallesen i retrospektiv belysning overdimensionerede teksten kan ikke undre, når man betænker, at dette allerede var ålborgpolitiets tolkning i FS til København den 21. 8. (A. S. 48–1752).

57. Det kan på grundlag af indre kriterier fastslås, at beretningen er skrevet umiddelbart efter 29. august.

»Frit Danmark« den 22., og Pallesen forhindrede direkte, at de blev uddelt på værftet. Situationen ændredes imidlertid noget i løbet af mandag formiddag, da rygterne om »tyskernes ran« af Vangsteds lig bredte sig over skibsværftet, og da meddelelserne om den »hemmelige begravelse« blev bekræftet ved telefonopringning til Ålborg. En af kilderne til disse oplysninger var den lokale S.O.E.-kontakt Verner Jensen, der på sit arbejdssted i sparekassen fik en opringning fra organisationen i Ålborg, og lod opfordringen til at sympatistrejke gå videre til en ingeniør på skibsværftet⁵⁸. Den afgørende impuls kom imidlertid udefra, da arbejderne fra de store tyske arbejdspladser efter middagspausen kl. 13.30 stillede ved værftsporten og opfordrede til lukning⁵⁹. »Da klokken ringede, var der ingen arbejdere uden for porten«, hedder det i Pallesens beretning. »Der blev dog ikke arbejdet, og stemningen var sådan, at der kun skulle en begyndelse til, for at strejken var sikret. De fleste af tillidsmændene, som de fleste af arbejderne betragtede som orakler, var som blæst bort. Nogle arbejdere gik rundt og søgte efter fællestillidsmanden, som omsider fandtes nede i en bundtank, hvor han viste påfaldende og sjælden arbejdsiver. Han frarådede stærkt aktionen; han ville i hvert fald blive. På dette tidspunkt var stemplingen ved kontrolurene begyndt. Skibsbyggernes tillidsmand var som en hæderlig undtagelse blandt tillidsmændene gået i spidsen, og det var dette fag, som begyndte«. Dermed var udviklingen i skred, og værftet tømtes i løbet af en halv times tid. Trægest gik det med arbejdsmændene, hvor fællestillidsmanden var valgt og derfor besad en betydelig indflydelse; og her måtte kommunisterne, der i de indledende faser havde holdt sig forsigtigt i baggrunden af frygt for provokatører, træde til og skubbe på de vankelmodige⁶⁰; også funktionærerne gik nu fra kontorer og tegnestuer; selv forlod arbejderne kårne talsmand som den sidste værftsområdet.

Samtidig med skibsværftet lukkede også de andre virksomheder, som var blevet besøgt af deputationerne fra de tyske arbejdspladser – flere steder skete det på foranledning af arbejdsgiverne og med dem fulgte småværkstederne og de forretningsdrivende. Initiativet udgik her fra et af byens store manufakturhandlervirksomheder, »Brd. Danielsen«, der sendte

58. Verner Jensens samt. I Verner Jensen/Hæstrup hedder det: »I august måned fik vi arrangeret en vellykket folkestrejke, som omfattede Skagen, Sæby og Frederikshavn . . .«. En så fremtrædende stilling i strejkens organisation kan der imidlertid slet ikke tilkomme S. O. E.

59. A. S. 51–313, indb. af 26. 8.

60. Når Pallesen var utryk ved situationen, skyldtes det bl. a., at en af hovedmændene i deputationen fra de tyske arbejdspladser var en arbejder, som man havde ekskluderet af partiet efter 9. april 1940 p. g. a. ukammeratlig optræden.

sine folk på gaden med opfordring til at stænge i anledning af begravelsen i Ålborg; også Verner Jensen var aktiv⁶¹. Senere, da hele byen var kommet på benene, og gaden var sort af mennesker, var der en gruppe af unge arbejdere, som gik rundt og lukkede de butikker, der endnu holdt åbne. »De enkelte forretningsfolk, der var modvillige, eller som nægtede at efterkomme opfordringen, blev stillet over for et ultimatum«, skriver Pallesen, mens Handelsstandsforeningens sekretær, der så på udviklingen i et noget andet lys, noterer »De fleste butikker og kontorer blev delvis tvunget til at lukke«⁶². Også arbejderne på naturgasværket gik nu hjem, og produktionen standsede med virkning for utallige bilister over hele Vendsyssel. Dermed rantes alene i Hjørring omkring 50, fortrinsvis last-, læge- og rutebiler⁶³, således at arbejdsnedlæggelserne på østkysten hurtigt mærkedes over hele Vendsyssel og indskillede vendelboerne på unormale tilstande. Sent på eftermiddagen den 23.8. var den almindelige arbejdsnedlæggelse i Frederikshavn da en kendsgerning – men den var endnu ikke total.

Pallesen havde ikke den 23. troet på muligheden af, at strejken kunne fortsætte tirsdagen over, for den var som arbejdsnedlæggelsen samme dag i Ålborg klart lagt op alene som en sympatiaktion af tidsbegrænset varighed. Når frederikshavnerne alligevel med Pallesens ord »reagerede sundere og rigtigere, end selv optimister havde troet«, lå årsagen imidlertid i de tumulter og demonstrationer, der fødtes af den opkogte stemning sent på eftermiddagen, og som i de tidlige aftentimer udviklede sig til voldsomme og blodige sammenstød mellem befolkningen på den ene side og værnemagtssoldaterne og de forhadte marinevægtere på den anden. For Pallesen og formodentlig mange med ham var der ingen tvivl om, at skylden for disse uroligheder burde søges hos tyskerne og deres danske medløbere, men samtidig undlod han dog ikke med tilfredshed at konstatere, at befolkningen ikke lod sig kyse hjem, men blev og demonstrerede »deres ret til gaden«. På den anden side var det jo netop en sådan holdning, der i kommandantens mindre sentimentale sprogbrug ligeud karakteriseredes som »Zusammenrottungen«⁶⁴, så provokationsmønsteret var åbenbart mere kompliceret end som så. Der var tydeligvis fra begge sider den bedste vilje til at tage handsken op, og hvor skylden så til sidst havnede, måtte hyppigt afhænge af de øjne, der så – som

61. Verner Jensens samt.

62. Handelsstandsforeningens forhandlingsprotokol s. 250–51.

63. »Vendsyssel Tidende« og »Løgstør Avis« 25. 8., hvoraf det bl. a. fremgår, at ruten Ålborg-Løgstør var indstillet.

64. Heydebreck 24. 8. nr. 13762.

når en rapporterende betjent blankt mente at kunne frikende sine bysbørn for andel i aftenens optøjer, fordi deres hujen og piften kun var en naturlig og forståelig reaktion på den gigantiske provokation, der lå i, at marinevægterne – »danske statsborgere i tysk tjeneste og i tyske uniformer« – overhovedet viste sig i byen ⁶⁵.

Trods de store vanskeligheder, der ligger i at udrede handlingsmønsteret i gaderne, tyder kilderne dog stærkt på, at det var de strejkende arbejdere, der i eftermiddagstimerne tog tæten, og som under indtrykket af den almindelige opstemning nu førte oprøret fra arbejdspladserne ud i byen. Urolighederne tog deres begyndelse ved 16.30-tiden, da omkring 400 frederikshavnere samledes foran »Colloseum« for at »hilse« på det tyske biografpublikum ⁶⁶. Opløbet var – for at blive i politiets sprogbrug – godartet, og man fordrev tiden med at synge fædrelandssange; men ikke så snart havde de omkring 200 tyske soldater i ro og orden forladt forestillingen, før mængden ændrede holdning, og det kom til en lang række overfald og slagsmål, hvorunder en tysk soldat blev såret i hånden af en kniv. Også en afdeling marinevægtere, der marcherede gennem hovedstrøget, blev indviklet i bataljerne og greb til pistolen. Politiet søgte at splitte opløbene, men uden større held, for politimester Platou havde forbudt sine betjente at bruge kniplerne af frygt for, at der skulle gå et par tyske soldater med i købet – et standpunkt, kommandanten mente at kunne gennemskue og tog politimesteren meget ilde op. Til gengæld skaffede det styrken befolkningens tillid, og den var nok så nødvendig, når det gjaldt om at pacificere en oprørsk by med i højden 40 mand ⁶⁷. Kritisk blev situationen imidlertid over middag, da nogle marinevægtere på ny tiltrak sig demonstranternes opmærksomhed og afgav varselsskud. Nu inter文nerede en tysk infanteriafdeling, og der blev for første gang i dagens løb åbnet ild med maskinpistoler og geværer mod demonstranterne og mod de åbne vinduer, hvor folk lå i første parket i den lune høstaften og iagttog røret på gaden. En tilskuere blev herunder ramt så alvorligt i hovedet, at rygterne sagde manden død ⁶⁸. Også store flokke af soldater uden kommando optrådte nu

65. Kripo Frederikshavn: A 835 b/43 af 25. 8.

66. For eftermiddagens og aftenens begivenheder se A. S. 51–313, telefonmelding af 23. 8. kl. 18,45; FS kl. 20,35 og kl. 22,45; hertil indb. af 26. 8. med rapport nr. 3551/43 af 24. 8. Se også Kripo Frederikshavn: A 814/43 af 23. 8., A 835/43 af 25. 8., A 835 b/43 af 25. 8., A 838 b/43 af 24. 8., A 839 b/43 af 25. 8., A 841/43 af 27. 8. og A 1394/43 af 18. 12; Heydebreck 24. 8. nr. 13762.

67. For politiets stilling se videre s. 206.

68. »Vendsyssel Venstreblad« 24. 8. og Pallesen; hertil A. S. 51–313, FS af 24. 7. kl. 9,55; Heydebreck 24. 8. nr. 13762.

i strøggaderne og overfaldt folk i flæng. Ved 20-tiden bestrøg værne-magtssoldater statsbanernes rangerterræn og truede overportøren på livet, hvorpå de ca. 40 ekstraarbejdere gik i strejke, og togdriften blev midlertidigt indstillet⁶⁹. Det slog åbenbart hovedet på sømmet i kommandanturen, for inden politimesteren havde nået at få direkte kontakt med den Standortældste, havde denne selv trukket tropperne tilbage til kaserne og dekretet udgangsforbud for sine folk. Kort efter stilledes demonstrationerne af; da havde urolighederne varet i godt en times tid. I alt fire frederikshavnere blev ramt af tyske kugler i aftenens løb, en kommis, en arbejdsmand, en maskinarbejder og en husmor. Blandt dagens andre overfaldne var en trafikmedhjælper og »Frit Danmark«-lederen Gylling-Sabroe, der ved 17.30-tiden var blevet slået ned i en port af en civilvægter. På tysk side skal i alt 7 soldater være blevet såret.

Mandagens voldsomme begivenheder skærpede aggressiviteten blandt frederikshavnerne og svejsede med Pallesens ord befolkningen sammen til een blok. Resultatet blev, at folk nok mødte på virksomhederne tirsdag morgen den 24., men uden at genoptage arbejdet. Den betydeligste gruppe, skibsværftsarbejderne, forsamledes foran porten og forsøgte at få tillidsmændene til at afholde et fællesmøde på værftet⁷⁰. Det lykkedes imidlertid arbejderførerne at afparere manøvren, som ville have gjort dem til et let bytte for demagogerne i den ophidsede forsamling; men de gik ind på at stille sig bag det strejkeprogram, der med det ålborgensiske som forlæg krævede de tyske soldater og patruljer fjernet fra gaderne, de beslaglagte skoler frigivet, arbejdernes bygning »Forsamlingsgården« rømmet og erstatning udbetalt til de sårede. Samtidig blev det klart givet til kende, at man fra arbejderside kun ville respektere de danske myndigheder⁷¹.

Kl. 8.30 afholdtes da et tillidsmandsmøde på værftet, hvor formanden for Fællesorganisationen, skibstømrer Sophus Jørgensen, gjorde sig til talsmand for, »at det var på sin plads at stille krav, så vi kunne gå til og fra vores arbejde uden at blive forulempede«⁷². Flere af til-

69. A. S. 51-313, indb. af 26. 8.; Kripo Frederikshavn: A 826/43 af 24. 8.; hertil »Folkets Kamp« særnr. 2 af 25. 8. og Pallesen.

70. Pallesen.

71. Kravene findes i Fællesorganisationens forhandlingsprotokol d. 24. 8.; hertil RB nr. 419 af 25. 8.; Heydebreck 24. 8. nr. 13767-68. Det hedder hos Pallesen, at »der lagdes fra arbejderne pres på tillidsmændene, og kravene, som skulle stilles til tyskerne, blev faktisk lagt tillidsmændene i munden af vore folk, og af disse opfordret til for en gangs skyld at optræde som mandfolk . . .«. Hovedkravet konkretiseredes senere til at gælde en orlovsspærring fra kl. 19.

72. Her og for det følgende Fællesklubben 24. 8.

lidsmændene var just kommet hjem fra et møde i weekenden i Odense for samtlige skibsværfters fællesklubber og havde der på nærmeste hold oplevet det fynske oprør og Værnemagtens brutalitet. Det gjorde naturligvis ikke stemningen mindre indædt, og der var enighed om ikke at give ved dørene. Den samme holdning indtog imidlertid kommandanten, der var lige så sikker på, at skylden for balladerne lå hos frederikshavnerne, og da politimesteren i morgentimerne stillede på kasernen med hovedkravet om, at tyskerne skulle væk fra gaderne, modtog han et blankt nej⁷³. Derimod fik han at vide, at tyskerne var højst utilfredse med politiets indsats under gårsdagens uroligheder, og at man derfor måtte kræve et færdselsforbud indført fra kl. 11. At politistyrken ville knække halsen på denne opgave her som andre steder, måtte være Platou helt klart, og han gjorde straks forestillinger over for Justitsministeriet i København. Her lykkedes det da også departementschef Eivind Larsen i løbet af formiddagen at overbevise dr. Bests højre hånd, vicepolitipræsident Paul Kanstein om det uheldige i et sådant skridt, og denne fik igen pacificeret v. Hanneken⁷⁴. Men det lå nu helt klart, at hvis ikke politiet magtede at opretholde ro og orden, ville Værnemagten skride ind⁷⁵.

Med krisens tilspidsning tirsdag morgen den 24. udvidedes strejken til også at omfatte de offentlige kontorer, og kl. 10 bestemte skolekommissionen sig til at sende børnene hjem⁷⁶. Også butikkerne lukkede igen, og heller ikke det løse jernbanepersonel genoptog arbejdet, således at tyskerne måtte rangere med biler på havnen for at få deres transporter af sted. Et rangérlokomotiv, der var på vej ud af remisen, blev tvunget tilbage med stenkast, og tyskerne skød på demonstranterne⁷⁷. Derimod lykkedes det hverken den eller de følgende dage at få jernbanefunktionærerne til at følge trop trods kraftigt påtryk fra kommunistisk hold⁷⁸. Anderledes gik det på havnen, hvor alt arbejde hvilede, og hvor tyskerne måtte sætte soldater ind for at klare losningen⁷⁹. Her holdt også fiskeskipperne sig i land. Kun et bundgarnsfirma, der ejedes af en nazist, gik ud for at røgte garnene, fortæller Pallesen. »Fiskerne havde beredt ham en passende modtagelse, når han kom i land. Der stod i hundredevis af fiskere og så båden nærme sig, men N. gættede hensigten og tøffede

73. A. S. 51-313, telefonnotat af 24. 8. kl. 9,55; Orpo Ålborg, FS af 24. 8. kl. 11,45; Fællesorganisationen 24. 8. kl. 17.

74. JU 2707, notat af Eivind Larsen u. d.

75. Heydebreck d. 24. 8. nr. 13765-66.

76. »Vendsyssel Tidende« 24. 8. og »Frederikshavns Socialdemokrat« 25. 8.

77. A. S. 51-313, indb. af 26. 8. og Pallesen.

78. Se videre s. 201.

79. Heydebreck d. 24. 8. nr. 13771.

skyndsomt over på den anden side af havnen, hvor han sprang i land uden at have fået den dukkert, han var tiltænkt. Hele ugen holdt fiskeauktionen stille, og de fiskere, der lå inde med fisk fra om mandagen, uddelte disse gratis eller til små priser til arbejderne. Fiskeribestyrelsen havde holdt møde for at behandle et forslag om at tage på havet og fiske til befolkningens forbrug. Dette blev dog stillet i bero, da det viste sig, at der var rigeligt med fisk i hyttefadene og i frosset og saltet tilstand. Og hver dag kunne man se arbejderne og andre komme ned store knipper fisk fra havnen⁸⁰. De handlende gjorde ifølge Pallesen »en lignende god indsats« i kampen om fødevarerne, idet de nægtede at sælge til tyskerne og i stedet forsynede deres kunder ad bagdøren⁸¹, og da rugbrødsfabrikken lukkede, sluttede bagermestrene sig sammen og arbejdede i døgn drift for at skaffe brød. Også mejerierne gjorde, hvad de kunne for at unddrage tyskerne deres varer. »På andelsmejeriet »Fladstrand« kom tyskerne en morgen for at beslaglægge smørlageret, men man nægtede at udlevere nøglerne til kølerummet«, fortæller Pallesen. »Da der efter en times tid kom ordre og forstærkning, var smørret forsvundet«. Stemningen var så aggressiv, at en mejerist på fællesbestyrelsesmødet om onsdagen den 25. skal have udtalt, »at man hellere lod mælken løbe i kloakkerne, end at man lod tyskerne få den«.

Alvorligst af begivenhederne om tirsdagen var det imidlertid, da vandværksarbejderne i formiddagstimerne nedlagde arbejdet, og kollegerne på el- og gasværket gjorde miner til at følge trop⁸². Den tyske generalstab i København fandt situationen »untragbar« og overvejede forestilling over for regeringen med krav om, at arbejdet skulle genoptage inden kl. 18, da byen ellers ville blive erklæret i militær »undtagelsestilstand«. Næppe var truslen om færdselsforbudet således blevet afværget, før Værnemagten påny kørte kanonerne i stilling, og selv om Kanstein i telefonen kl. 13.20 nøjedes med indtrængende at henstille, at arbejdet på værkerne blev genoptaget, da »det ellers ville være uundgåeligt, at militæret i aften ville gribe ind«, var faren truende nok. Resultatet blev, at Eivind Larsen mobiliserede departementschefen i Arbejdsministeriet, Jacob Høyrup, der 10 minutter senere ringede D.s.F. op for at få organisationen til at

80. Kommunisterne gik imod, at man udleverede gratis fisk, fordi fiskerne havde brug for pengene, og fordi deres gestus blev misbrugt af »nogle entreprenante fyre«, der flere gange samme dag fik udleveret fisk og solgte dem til maximalpris (Pallesen). Se også »Folkets Kamp« særn. 3 af 21. 8.

81. Det hedder også i Handelsstandsforeningens protokol: »Under butikslukningen forsynede byens befolkning sig med de nødvendige varer fra købmændenes bagdør«.

82. A. S. 48-1752, FS af 24. 8.; »Vendsyssel Venstreblad« 24. 8. og RB nr. 413 af 24. 8.; hertil Heydebreck 24. 8. nr. 13765-67 og 71.

lægge pres på frederikshavnerne⁸³. Da havde arbejdet imidlertid allerede været i gang et stykke tid, og da en af sekretærerne nåede frem til Sophus Jørgensen ved 15.30-tiden, kunne denne meddele, »at der er ingen strejke på gas- og vandværket, og der bliver heller ingen«. Krisen var afværget for denne gang.

Mens man i København trak tov om de tyske krav vedrørende Frederikshavn, optog Sophus Jørgensen kl. 12 sammen med politimesteren og borgmester Fisker forhandlinger med kommandanten om de fem punkter. Mødet, der varede en stor del af eftermiddagen, blev fortrinsvis optaget af gensidige beskyldninger for terrorisme, og noget resultat, der bare kom tilnærmelsesvis op på siden af de strejkendes krav, nåede man ikke frem til⁸⁴. De tre af punkterne, der smagte mere af taktik end af realiteter, blev straks henvist til afgørelse i København sammen med tilsvarende krav fra andre byer og forsvandt dermed ud af det lokale synsfelt – en svækkelse af arbejdernes forhandlingsposition. Heller ikke hovedkravet om orlovsspærringen kunne behandles selvstændigt i Frederikshavn, men kommandanten foreslog i stedet en midlertidig ordning, hvorefter hans soldater kun ville få udgangstilladelse holdvis og kun i et tidsrum på to timer mellem kl. 16 og 20; samtidig skulle de tyske militærpatrojer sørge for soldaternes korrekte optræden, mens politiet havde ansvaret for befolkningens⁸⁵. Hertil krævede han, at Fællesorganisationen skulle garantere for, at arbejdet blev genoptaget, hvilket Sophus Jørgensen naturligvis ikke kunne indlade sig på.

Forhandlingssituationen var således særdeles svævende, da formanden kl. 16 mødtes med sit forretningsudvalg for at aflægge rapport og få dets godkendelse til at indkalde de omkring 400 fællesbestyrelsesmedlemmer til et møde på Bechs Hotel næste dag den 25. kl. 16⁸⁶. Tilslutningen blev givet, uden at det velfriserede referat i Fællesorganisationens forhandlingsprotokol afslører nogle meningsbrydninger, og det første skridt var dermed taget til at få et forlig godkendt og bragt konflikten til afslutning. Et nyt møde kl. 17 – denne gang med tillidsmændene fra arbejdspladserne – skabte ingen yderligere klaring, for det forlød, at der endnu forhandlede om hele komplekset i København, og en deprimerende følelse af at være sat uden for de egentlige beslutninger synes at have været mærkbar i forsamlingen. I hvert fald kunne Sophus Jørgensen af positive resultater alene pege på, at det var lykkedes at afværge

83. JU 2707, notits af Eivind Larsen u. d.; DsF, notits 24. 8.

84. Fællesorganisationen 24. 8.

85. Se også RB nr. 423 af 25. 8. og Pallesen.

86. Fællesorganisationen 24. 8.

færdselsforbudet og »undtagelsestilstanden« – et punkt, hvor fortjenesten vel snarere lå i hovedstaden end i Frederikshavn.

I skarp kontrast til mandag den 23. var tirsdagen forløbet i relativ ro⁸⁷; ganske vist var der nok mange mennesker på bænene, og over middag var opløbene flere gange så aggressive, at de måtte splittes af politiet, men afgørende var det, at kommandanten til trods for sin vægring ved en total orlovsspærring alligevel var indstillet på at få tingene til at glide og derfor holdt sine folk og civilvægterne på kasernen det meste af dagen – og dermed var de værste anstødsstene fjernet. Til gengæld gik det så ud over de lokale nazister og værnemagere, og der blev i løbet af dagen og naturligvis især i ly af mørket om aftenen knust ruder fem forskellige steder i byen.

Tirsdag aften og onsdag morgen uddelte kommunisterne deres første løbeseddel i 1700 eksemplarer⁸⁸; den fastslog, at byens samlede befolkning havde rejst sig til modstand mod besættelsesnagten og opfordrede med henblik på det afgørende møde i Fællesorganisationen onsdag efter middag frederikshavnerne til at bakke strejkekravene op og forhindre de valgte talsmænd i at indgå noget kompromis med okkupanterne. »Alle hidtidige strejker rundt i landet er endt med sejr for den danske befolkning. Også frederikshavnerne *må* og *skal* føre denne aktion til sejrrikt resultat«, erklærede flyvebladet. En uventet og hidtil ukendt sympati slog det kommunistiske duplikat i møde, og det var efter Pallesens mening ikke for meget sagt, »at onsdag, da vor første løbeseddel, der kun fyldte et halvt folioark, var spredt over hele byen, var vort parti den faktor, hvorfra arbejderne og den øvrige befolkning ventede at blive orienteret og ledet. Folk, der aldrig før havde haft nogen forbindelse med partiet, hjalp med at få vore løbesedler uddelt, og det er synd at sige, at nogen i disse dage gjorde en røverkule af sit hjerte«.

I formiddagstimerne den 25. kom også »Frederikshavn Socialdemokrat« på gaden for at deltage i kampen om arbejdernes stemmer før tillidsmandsmødet på Bechs Hotel⁸⁹, og den var lige så klar mod oprøret, som »Folkets Kamp« havde været for. Lederen »Hold hovedet koldt« var således en kraftig appel til arbejderne om at følge organisationernes anvisninger og afholde sig fra demonstrationer. Det var forståeligt, om stemningen var bitter, men det gjaldt under alle omstændigheder om at bevare ro og ligevægt, således at befolkningen ikke pådrog

87. A. S. 51–313, indb. af 26. 8.; Kripo Frederikshavn A 844/41 af 27. 8.

88. Pallesen; original i D. K. P.

89. »Socialdemokraten« var trykt uden for Frederikshavn og røstes derfor ikke af strejken.

sig lidelser, som kunne være undgået. Situationen var meget alvorlig – måske alvorligere, end de fleste rigtig havde gennemtænkt – og det måtte derfor understreges, »at planløse, spontane demonstrationer« ikke fremmede noget formål og kun kunne være til skade ikke blot for den enkelte, men for hele byens befolkning. Hvad man end foretog sig, måtte det ske under fuldt ansvar, og det burde derfor være en æres-sag for arbejderne at følge de beslutninger, som de kompetente organisationer anviste; heri måtte andre uvedkommende faktorer ikke spille ind. Dermed var problematikken trukket klart op. Det stod nu til fagforeningsbestyrelserne og de øvrige tillidsmænd at fælde afgørelsen.

Eftermiddagens møde på Bechs Hotel kl. 16 indledtes af Sophus Jørgensen, der gav en redegørelse for konflikten opståen og herunder holdt en klar distance til selve strejkebevægelsen⁹⁰. Således fralagde han sig på organisationernes vegne ansvaret for butikslukningen, som efter hans mening »måtte ses på baggrund af den særlige psykose, der havde udviklet sig i de sidste tre år, og som nu havde krævet sin udløsning spontant«, og han erklærede ifølge den social-demokratiske referent, at når Fællesorganisationen overhovedet havde grebet ind, skyldtes det alene de blodige begivenheder om mandagen. De havde tvunget forretningsudvalget til at opstille en række krav, som nu var til endelig afgørelse i København; men indtil et resultat forelå, måtte han opfordre til ro og besindighed. Sophus Jørgensen foreslog i denne forbindelse, at arbejderne organiserede et ordensnævn for at slå ophidserne ned, og især anbefalede han, »at alle ungdommelige elementer, der viser tilbøjelighed til at udøve excesser eller vold af nogen art, vises til rette eller holdes nede med hård hånd, hvis dette bliver nødvendigt. De unge må lære disciplin, som vi ældre arbejdere gennem et langt liv har tilegnet os, og er de ikke indforstået hermed, må de belæres herom. Vi finder os ikke i terror fra ungdommens eller fra uansvarlige elementers side«. Efter ham fik borgmester Fisker ordet for at gennemgå forhandlingerne og forelægge kommandantens forslag om en foreløbig orlovsspærring før kl. 16 og efter kl. 20. Forliget blev imidlertid ifølge Pallesen mødt med vrede hånsord fra forsamlingen, og borgmesteren søgte at redde situationen med en bemærkning om, at han jo ikke blot var borgmester for arbejderne, men også for byens øvrige befolkning – en udtalelse, der heller ikke faldt i god jord⁹¹. Især formanden for arbejdsmændene talte stærkt imod tysker-

90. DsF, brev fra Sophus Jørgensen 26. 8.; »Frederikshavn Socialdemokrat« 26. 8. og Pallesen.

91. Pallesen fandt bemærkningen »malplaceret«, da »der ikke i disse dage fandtes noget modsætningsforhold mellem de forskellige befolkningsklasser«.

ne og stillede lukning af lys og vand i udsigt, og da der midt under mødet kom meddelelse om, at besættelsesmagten havde beslået fællesbageriet, lød der fra forsamlingen krav om, at strømmen skulle afbrydes. Resultatet blev da også en total afvisning af forligstilbudet; men nogen resolution blev ikke vedtaget. Stemning var der nok af på mødet, mente Pallesen, »for meget stemning til at det kunne kaldes en ansvarsbevidst forsamling«. Nok skrig, men lidt uld, konstaterer han mørkt. Anderledes stil var der over den socialdemokratiske referent, der lød mødet klinge ud i en udtalelse fra borgmesteren om, »at det står skrevet, at den, der hersker over sit sind, er større end den, der indtager en stad . . .«⁹². Dermed var angrebet på strejkefronten afvist, og mødet sluttede med, at forsamlingen udbragte et Danmark leve, og man sang stående »Der er et yndigt land«. Trods Pallesens pessimistiske betragtninger over den opportuniste, som han fandt hos de ledende socialdemokrater, og manglen på en virkelig strejkeledelse, var fællesbestyrelsesmødets resultat en stor sejr for de strejkende. Borgmester Fisker udtalte da også senere på dagen offentligt, »at sagen ligger hårdt, og at man ikke kan forvente, at arbejdet vil blive genoptaget straks«. Han fandt, at man måtte være forberedt på, at også kraftværkerne nu lukkede, og stillede en evakuering af byen i udsigt⁹³.

Forligsbestræbelsernes sammenbrud onsdag eftermiddag den 25. havde skærpet situationen i Frederikshavn, hvor arbejderne nu kunne fortsætte kampen i forvisning om, at strejkefronten i hvert fald udtil var ubrudt og med det rygstød, at også Skagen og Sæby nu havde sluttet op. Samtidig fejede militæret nu alle diplomatiske hensyn til side og begyndte med velsignelse fra højeste sted at løse deres presserende forsyningsproblemer med direkte overgreb på dansk ejendom⁹⁴. Som nævnt havde tyske soldater besat »Arbejdernes Fællesbageri« om eftermiddagen, nu okkuperede de også mejeriet »Nyholmsstrand«, mens en trup brød ind i et af D.F.D.S.' pakhuse og beslaglagde varelageret dér⁹⁵. Også opstaldede kreaturer i det offentlige slagtehus blev slået ned og ført bort⁹⁶.

92. »Frederikshavn Socialdemokrat« 26. 8.

93. Udtalelsen faldt på et byrådsmøde 25. 8. om eftermiddag. »Vendsyssel Tidende« 26. 8., hvorfra citatet er hentet; se også RB nr. 123 af 25. 8.

94. Sp. 4, Marinearkivet nr. 3025, Kriegstagebuch d. Küstenbefehlshabers Abschnitt Nordjütland 25. 8.–28. 8., hvori det hedder: »Die Truppe hat überall zur Selbsthilfe gegriffen, um lebensnotwendige und kriegswichtige Betriebe in Gang zu halten und die Versorgung der Truppe sicherzustellen«; hertil Heydebreck 24. 8. nr. 13766 og 25. 8. nr. 13778. Se videre s. 214.

95. Kripo Frederikshavn: A 888/43 af 30. 8.

96. Pallesen.

Svaret på de tyske fremstød kom torsdag morgen den 26., da kommunisterne i det andet nummer af »Folkets Kamp« opfordrede til at rette et afgørende slag mod besættelsesmagten og nu lægge transportnettet død. De betænkeligheder der havde været til stede hos visse ledende ved strejkens udbrud var nu borte efter at de tyske volds mænd havde vist deres sande ansigt, fastslog bladet, og de nærmeste dage ville vise, at en enig og koldsindig holdning kunne tvinge »de hysteriske volds mænd« til at indgå på de stillede krav. Derfor måtte jernbanemændene nu vise deres solidaritet og slutte op. »Efter det store fællesmøde for arbejderorganisationerne og bedrifternes tillidsmænd må al vaklen være forsvundet. *Strejken skal vindes!* var beslutningen, men endnu står arbejderne og venter på, at deres hovedorganisation skal føre dem i kampen. Transportens standsning er strejkens store våben og vil være garantien for sejren, jo før den sætter ind, des hurtigere vil vi nå målet. Derfor, jernbanearbejdere, tilslut jer fællesmødets krav. En tøven kan få alvorlige følger, situationen *kræver en fuldgyltig indsats af alle*. Således taltes der på fællesmødet. Den, der tøver, er imod, den, der er imod, skader. Vis derfor solidaritet«. Appellen fandt imidlertid ikke genlyd til trods for, at argumenterne for at gå hjem lå lige for, og heller ikke en ny opfordring den 28. august kunne bringe DSB-funktionærerne ud⁹⁷. Billedet var ikke anderledes i Ålborg og i Fredericia, hvor kommunisternes bestræbelser var de samme, og der skulle gå et helt år, før disciplinen i etaten var så undergravet, at også det faste togpersonel nu sluttede op.

Med onsdagens møde i Fællesorganisationen stivnede fronterne i den frederikshavnske konflikt, for arbejderne ville ikke indgå noget kompromis, og tyskerne ønskede ikke at betale for indrømmelser, som den kommende undtagelsestilstand formodentlig ville give ganske gratis. Ikke alle var dog tilfredse med denne nedfrysning af forhandlingerne, og især blandt byens borgerlige organisationsfolk rejste der sig i løbet af onsdagen den 25. røster for at få arbejdet i gang igen. Man insinuerede nu direkte, at fagforeningslederne havde iværksat strejken og butikslukningen, og gav åbent udtryk for skepsis over for Fællesorganisationens evne og vilje til at få en afslutning på krisen⁹⁸. Derfor begyndte man nu arbejdet for nedsættelsen af et »velfærdsudvalg«, der skulle sikre levnedsmiddel-

97. »Folkets Kamp« særn. 3.

98. Sophus Jørgensen følte sig således gentagende gange foranlediget til at demtere, at fagforeningerne skulle stå bag butikslukningen og opfordringen til togfunktionærerne om at gå hjem (»Frederikshavn Socialdemokrat« 26. og 28. 8. og Pallesen).

tilførslen og søge forhandlingerne genoptaget⁹⁹. Fra arbejderførernes side opfattedes bestræbelserne med rette som et forsøg på at tilkæmpe sig forhandlingsinitiativet i krisens slutfase, og man slog med kraft tilbage. Den 27. lykkedes det da også at bremse planerne på et møde på Hoffmanns Hotel, hvor forretningsudvalget ganske vist lovede at holde de borgerlige organisationsfolk orienteret om udviklingens gang, men hvor man ifølge »Frederikshavns Socialdemokrat« enedes om, »at Arbejdernes Fællesorganisations forretningsudvalg skal have ledelsen med hensyn til spørgsmålet om arbejdets genoptagelse«. Det borgerlige fremstød var dermed afværget. »Forretningsudvalget er nu den faktor, der har sagen i sin hånd«, pointerede avisen, »og man vil ikke have andre kræfter indblandet i dette forhold. Der kan altid til sin tid blive lejlighed til at undersøge, hvad der forårsagede arbejdsnedlæggelsen, og hvem det var, der fik den arrangeret«.

Også kommunisterne var – omend ud fra andre motiver – ilde berørt ved tanken om »velfærdsudvalget«, som tydeligt var båret frem af ønsket om en hurtig afslutning på strejken, og som ville berede opmærksomheden fra det af arbejderne ønskede kampudvalg. Selv opfordrede Pallesen i lørdagens nummer af »Folkets Kamp« til at oprette et strejkeudvalg¹⁰⁰, uden at partiet dog havde organisatorisk kraft nok til at følge appellen op, og strejken forblev indtil sin afslutning uden direkte, samlende ledelse.

Den 26. august udsendte »Frit Danmark«-gruppen en løbeseddel, der med udgangspunkt i det tyske forligstilbud rådede frederikshavnerne til at forblive indendørs fra kl. 16 til kl. 20 og ærgre tyskerne ved at lade dem promenerer alene rundt i de tomme gader¹⁰¹. Kommunisterne fandt denne taktik ganske forfejlet – det gjaldt jo ikke om at ærgre tyskerne, men om at fastholde vor ret til at færdes i vore egne gader, skrev Pallesen senere – og gjorde gennem »Folkets Kamp« alt for at holde folk ude i det fri, og der blev bl. a. direkte opfordret til et opgør med kollaboratørerne¹⁰². Heri blev partiet dog både torsdag den 26. og fredag den 27. svigtet af vejrguderne, for regnen tvang folk indendørs og kølnede den i forvejen dalende stemning. Endnu onsdag var der i aftentimerne blevet knust ruder fem forskellige steder i byen, men

99. Her og for det følgende »Vendsyssel Tidende« 26. 8. og 28. 8. og »Frederikshavn Socialdemokrat« 27. og 28. 8.

100. Ordlyden kendes kun gennem Pallesens beretning.

101. Original i D. K. P.

102. Se således notitsen i »Folkets Kamp« særn. 3 under overskriften »Der skal stærk lud til skurvede hoveder«.

næste aften var tallet faldet til tre, og fredag var der kun to¹⁰³; en skud-episode sårede om onsdagen en tømrer i skulderen, og en chauffør blev stukket ned med en bajonet¹⁰⁴, men i øvrigt var sammenstødene få og af mindre betydning¹⁰⁵. De tomme gader med de tyske vagtposter skabte en deprimerende stemning hos strejkens organisatorer, hvor der var en stærk fornemmelse af, at man nu måtte slutte, for »en generalstrejke på 5. døgn er allerede for længe«, var Pallesens senere opfattelse. Lørdag den 28. bragte solen imidlertid igen folk ud af stuerne, og meddelelserne om det tyske ultimatum drev yderligere stemningen i vejret. Mod røsterne, om at strejken var kommet for tidligt, slog Pallesen i det 4. særnummer af »Folkets Kamp« fast, at tidspunktet netop nu var det rette, og at det gjaldt om at sætte ind med alle de midler, man havde til rådighed; det tyske ultimatum skulle besvares med fortsat kamp¹⁰⁶. Selv ikke undtagelsestilstanden den 29.8. fik kommunisterne til at fravige denne kurs, og søndagens nummer af »Folkets Kamp« blev en opfordring til folk om at blive hjemme næste dag og fortsætte strejken¹⁰⁷. Inden flyvebladet nåede at komme på gaden, foretog Sophus Jørgensen og den socialdemokratiske redaktør imidlertid en tur gennem byen i højttalervogn og proklamerede arbejdets genoptagelse næste morgen. Trods ophidselsen over dette skridt, der var foretaget uden konsultation med fagorganisationerne, var indstillingen i byen dog overvejende for at slutte strejken. Kommunisterne regnede ikke med at kunne vende stemningen og ønskede i hvert fald ikke at tage ansvaret for at splitte befolkningen i to lejre; de destruerede derfor den femte og sidste strejkeavis, og mandag den 30. august begyndte arbejdet som normalt.

»Organisationerne står i dag bag strejken«, havde Pallesen erklæret i flyvebladet den 28. august. Udtalelsen var fremtvunget af de officielle meddelelser i den socialdemokratiske presse om, at Fællesorganisationens ledelse ikke stod bag butikslukningen, og den var således langt fra at

103. A. S. 51–313, FS af 26. 8. og 27. 8. og indb. af 26. og 27. 8.; hertil rapport nr. 3595/43 af 27. 8.; »Vendsyssel Tidende« 27. 8. og RB nr. 427 af 26. 8. og nr. 430 af 27. 8.

104. A. S. 51–345 og 360.

105. Iflg. politimaterialet blev to betjente beskudt af to berusede marinere d. 26. 8., og en skiltemaler blev slået ned. Den 27. 8. blev en slagter overfaldet (Kripo Frederikshavn: A 847/43 af 27. 8. og Nr. 2407/43 og A 960/43 af 27. 8.) Det må dog bemærkes, at episodernes antal sandsynligvis var noget større; se f. eks. RB nr. 419 af 25. 8. Meddelelser samme sted om, at tyske jagere skulle have beskudt gaderne den 25. 8., har ikke kunnet verificeres, men de findes gengivet i den illegale presse.

106. Ordlyden kendes kun gennem Pallesens beretning.

107. »Folkets Kamp« særrnr. 3.

være nogen sejrxfanfare. Snarere var der tale om en forræddiskontering, som i det givne øjeblik kunne styrke befolkningens moral samtidig med at den lagde et pres på organisationslederne for at få dem til at slutte op. »Den hånd, der forsigtigt blev lagt på rattet efter fællesmødet midt i ugen, blev ængsteligt taget tilbage«, erklærede Pallesen da også senere om arbejderførernes holdning, og han skrev direkte, at de i det skjulte saboterede strejken. Så meget om kommunistlederen, hvis standpunkt næppe kan undre. Historikeren, der i dag alene kan belyse stemningen i den socialdemokratiske sektor ud fra et ufyldestgørende materiale bestående af fagforeningsprotokoller og avisreferater ¹⁰⁸, må imidlertid her renoncere på en nærmere motivanalyse og kan kun konstatere, at fagforeningslederne endnu lørdag den 28. august stod fast på strejken: fem krav og dermed for den udenforstående betragter fortsat holdt fanerne højt – en opfattelse, der da også indirekte støttes af Pallesens ovenfor citerede betragtning. Men naturligvis var der svage punkter, ja, klare huller i enhedsfronten. De tre mænd med hovedansvaret, formanden for Fællesorganisationen, borgmesteren og lokalredaktøren skilte sig således tydeligt ud som forhandlingsvillige, og Sophus Jørgensen placerede sig så klart på modstandernes side, at han f. eks. forbød udbetaling af løn til de kommunalt ansatte i strejkeugen – et standpunkt, han først ændrede, da byens private virksomheder i vidt omfang betalte deres folk ¹⁰⁹. Også fællestillidsmanden på værftet var imod; i hvert fald erklærede han åbent på novembergeneralforsamlingen, at strejken »var grebet forkert an, da den var begyndt, uden (at) vi havde chance for at få økonomisk støtte« ¹¹⁰. Samlingen om de fem punkter var da heller ikke fastere, end at et forhandlingsudspil fra København formodentlig ville have fået solidariteten til at bryde sammen; i hvert fald fik Fællesorganisationens forretningsudvalg den 24.8. ind for at genoptage arbejdet på de opnåede betingelser, og flere af tillidsmændene på værftet var så tilligt som den 26. indstillet på at acceptere en ordning som den, arbejderne havde fået i Odense ¹¹¹. Det var velsagtens også i den retning, at en forhandlingsløsning var gået, hvis der var kommet svar fra København. Et sådant kom imidlertid aldrig, og det er yderst tvivlsomt, om der overhovedet er blevet forhandlet alvorligt om kravene; i hvert fald har drøftelserne

108. Den eneste interne skrivelse, som det er lykkedes at komme over, er Sophus Jørgensens brev til DsF d. 26. 8. Det er imidlertid kun lidt oplysende for F. O.s stilling og giver ikke megen information om det interne spil.

109. Fællesklubben 26. 8. 43.

110. S. st. 13. 11. 43.

111. S. st. 26. 8. 43. I Odense havde kommandanten indvilliget i en fire-dages orlovsspærring for de tyske soldater.

ikke bundfældet sig i materialet. Den passive venten hjalp dermed afgørende med til at stabilisere de vaklende og låse de usikre fast. Totalbilledet blev derfor, at bestyrelserne i Frederikshavn viste en kampvilje under strejken, der kun kan sammenlignes med den ålborgensiske, og som adskiller sig klart fra lederne f. eks. på Fyn.

Kommunisterne hverken startede eller afsluttede strejken i Frederikshavn; tværtimod søgte de både i krisens indledende og i dens afsluttende fase, omend uden held, at lægge en bremse på udviklingen. Derfor blev det på mange måder en noget mørk statusbetragtning, Pallesen nåede frem til, da det hele var forbi, og selvkritikken satte ind. Kommunisterne havde fordømt strejkens desorganisation, men de havde ikke selv kunnet råde bod herpå, og de havde heller ikke haft større succes med »at nagle de ledende mænd til ansvaret« og få dem til aktivt at gå med i arbejderopstanden mod regeringen og tyskerne¹¹². Årsagen til denne svigten lå, efter Pallesens skøn, lige for og skyldtes partiets alt for ringe indflydelse i det faglige apparat, der gjorde det umuligt at udøve et tilstrækkeligt hårdt pres mod arbejderførerne. I indberetningen til partiledelsen formulerede han det utvetydigt:

»Hvad er da grunden til, at vi ikke har den indflydelse i fagforeningerne, som vi ifølge vor indflydelse på den største arbejdsplads, skibsværftet, burde have? Først og fremmest, fordi vi ikke kraftigt nok har fremkaldt betydningen af, at få de rette folk ind i ledelserne. Respekten for fagforeningerne er nedbrudt på de store arbejdspladser, ja, overalt. Den til ærefrygt grænsende seen op til sin organisation som en faktor, der var i stand til at ordne tingene, er afløst af en følelse, der minder om den ringeagt, man har for en prostitueret. Med pacificeringen af de danske fagforeninger var det også forbi med ærefrygten. Når vi gennem årene har rettet det skarpe skyts imod de folk, som afvæbnede fagforeningerne, gav nogle os ret, andre levede stædigt videre i troen på deres valgte ledes ufejlbarlighed. Men troen blev tyndere år for år, efterhånden som den gamle fagforeningsløve mere og mere kom til at ligne en klippet puddel. Nu indser de fleste, at vi havde ret. På den anden side anser man det for håbløst at forsøge på at rette den hældende vogn op. Det er ikke ualmindeligt at høre den opfattelse fremsat, at de kammerater, der vælges ind i fagforeningsbestyrelserne, bliver ødelagt. Og det er rigtigt, at »apparatet« er en fare for de mindre befæstede kammerater, at det i enkelte tilfælde sluger dem med hud og hår. De kommer på afstand af deres kammerater, som en af vore folk sagde i en diskussion om spørgsmålet, de må lægge deres arbejde på et andet felt. De falder let for fristelsen til at danne »klan« sammen med de allerede »ødelagte« dele af bestyrelsen. Derfra og så til at mene, at den og den kammerat er »for god til at sidde i en fagforeningsbestyrelse« er der ikke langt, og man omgås bestyrelsesvalgene temmelig ligegyldigt.

112. Se også kritikken i »Folkets Kamp«, sept. for manglende strejkeledelse og kampvilje.

Denne tendens til defaitisme er hovedgrunden til, at vor indflydelse i fagforeningerne er minimal. Og een ting til. Det går mere og mere op for alle, at det er på arbejdspladserne, det foregår i dag. Kravene stiles her direkte af arbejderne ved den på arbejdspladsen valgte tillidsmand. Fagforeningen kommer mere og mere på afstand af de store arbejdspladser. Og den organisationsmæssige fagopdeling modarbejder den trang til enhed, som specielt i besættelsesårene har udviklet sig på arbejdspladserne. Måske har vi i sammenlutningen af brancheklubberne på arbejdspladserne den organisation, som hurtigere end fagforeningsapparatet kan blive det våben, arbejderne manglede at sætte ind i kampen mod deres tyske undertrykkere hine augustdage ...».

Konklusionen blev da i Frederikshavn, som den formodentlig også må have været i Esbjerg og Odense, at partiet ikke formåede at leve op til situationens krav; og det var vel netop magtesløsheden i forholdet til det socialdemokratiske magtapparat, som fik Pallesen til at karakterisere augustdagene som »en på en gang opløftende og tragisk episode for det danske folk«. Men her så kommunistføreren nok for partipolitisk på kampens resultat; trods alt var det lykkedes at holde sammen på arbejderbevægelsens enhed til den bitre ende, og kommunisterne havde gennem »Folkets Kamp« haft deres væsentlige andel heri.

Betjentene fik et godt skudsmål af Pallesen for deres indsats under strejken. Således erklærede han åbent, at politiet udviste »en prisværdig holdning«, og han noterede sig som et karakteristisk eksempel, at anholdte demonstranter straks blev ført ned i sidegaderne og dér fik besked på at stikke af¹¹³. På et tillidsmandsmøde den 24. lørdag der da også røster fra forsamlingen om, »at man fra arbejderside skulle udtale en påskønnelse over for politimesteren for hans optræden (på) tirsdagen«¹¹⁴. Betegnende nok svarede Sophus Jørgensen, at det havde han allerede gjort, men at han gerne på fagforeningernes vegne ville gøre det igen. Også borgerskabet og specielt de handlende gav kommunistlederen en god karakter, og selv om Pallesen nok kunne have ønsket i retning af at udmale solidariteten blandt frederikshavnerne i lysere farver, end der var dækning for i virkeligheden, så er hans eksempelrække dog lang nok til, at vi tør lide på hans vurdering. Også byrådet, hvis politiske holdning vi i øvrigt ikke har været i stand til at kortlægge nærmere, synes at have sluttet op bag de strejkende, for så vidt som det i hvert fald påtegnede arbejderens fem-punktprogram til Værnemagten¹¹⁵. Derimod var det en alvorlig svækkelse af strejkefronten, at de borgerlige organisa-

113. Hertil A. S. 51-313, indb. af 26. 8. hvoraf det fremgår, at man 24. 8. foretog 15 anholdelser. »De anholdte blev dimitteret efter konstatering af deres generalia«.

114. Fællesorganisationen.

115. RB nr. 419 af 25. 8.

tionsfolk faldt fra allerede på konfliktens tredje dag, for den manøvre, som erhvervsorganisationerne i et bredt felt førte frem onsdag den 25. under dække af »velfærdsudvalget«, var klart et angreb på hele strejkebevægelsen. At det uden større vanskelighed blev afvist af fagorganisationerne, viser med tydelighed, hvor tyngdepunktet i augustrevolten lå. Magtcentret var i arbejderklassen.

Værnemagten fik en betydelig mindre fremtrædende plads i strejkebilledet, end man havde kunnet vente efter mandagens sammenstød, hvor initiativet i øvrigt så afgjort udgik fra dansk side, selv om det blev militærpatruljerne, der tog tæten i aftentimerne. Kommandanten kunne nok give råd for usødet, da de danske forhandlere den 24. beskyldte ham for terrorisme, men han nægtede ikke desto mindre sine folk orlov både tirsdag og onsdag og nøjedes med at sætte vagtposter ved de truede værnemagerbutikker, som politiet alligevel ikke magtede at beskytte¹¹⁶. Kun 7 enkeltepisoder fandt ifølge politiets journaler sted i tidsrummet fra den 24.–29.8., og heraf synes i hvert fald de 4 at være fremtvunget af danske provokationer. Det er således i Frederikshavn svært at finde bevissteder for, at Værnemagten skulle have nærret noget ønske om at forcere udviklingen frem ved at bruge jærnnæven eller ved direkte at organisere optøjer i gaderne. Det modsatte var tværtimod tilfældet.

Strejkerne i Skagen og Sæby

I Skagen introduceredes augusturolighederne søndag den 22., da det kom til optøjer og slagsmål mellem befolkningen og Værnemagten¹¹⁷. Da havde opvarmningsprocessen imidlertid stået på allerede en uges tid med antinazistiske demonstrationer og småattentater på tyskernes materiel. Mandag morgen kl. 3 skete besættelsens første sprængstofsabotage i byen, idet en magnetmine eksploderede på det tyske saltskib S/S Norden¹¹⁸. Sabotøren var den lokale S.O.E.-kontakt, handelsmedhjælper Svend Marling, og bomben var et par dage forinden blevet hentet fra Verner Jensen i Frederikshavn – dog uden tanke på, om sabotagen kunne fremprovokere en arbejdsnedlæggelse, for planen var, at sprængningen skulle være sket i rum sø¹¹⁹. Tirsdag aften var det galt i gaderne

116. Heydebreck 24. 8. og 26. 8. nr. 13771 og 13782; se også RB nr. 419 af 25. 8. og nr. 430 af 27. 8., hvoraf det fremgår, at der først den 26. 8. blev lindet på orlovsspærringen. Se A. S. 51–313, indb. af 26. 8. for udsættelse af vagtposter.

117. A. S. 51–307; RB nr. 406 af 23. 8.; Bidstrup.

118. A. S. 51–314; Heydebreck d. 23. 8. nr. 13755.

119. Marlings samt.; se hertil Bidstrup i »Vendsyssel Tidende« 23. 5. 45.

igen, hvor tumulterne iflg. »Vendsyssel Tidende« var »foranlediget af, at en ung mand, som stod og pumpede sin cykel i al freedsommelighed, blev beskyldt for at have kastet med sten«¹²⁰, og endelig onsdag morgen den 25.8. fik Skagen sin generalstrejke, efter at der i nattetimerne var opsat maskinskrevne løbesedler med opfordring til at nedlægge arbejdet kl. 12 »til minde om vor tapre landsmand, som er blevet myrdet i kampen mod nazityrannerne«; og der tilføjedes: »Fejhed vil blive et forræderstempel på enhver, der undlader at deltage«. Bag løbesedlerne stod Bidstrup og Marling¹²¹. Det var arbejdsmændene, der lagde for, og strejken blev efterhånden generel, men »en temmelig rådvild stemning beherskede formiddagen igennem byen«, skrev generalstrejkens forløser, Knud Bidstrup, i »Vendsyssel Tidende« den 26.8. »Nogen spontan trang til at strejke sporedes ikke, men alle forberedte sig alligevel på det, og kl. 12 gik arbejdet i stå så at sige af sig selv«¹²². Enkelte forretninger og virksomheder fulgte ikke straks parolen, men efter en opringning fra »sabotør Hansen«, dvs. Bidstrup, lukkede de alle skyndsomst¹²³. Som i så mange andre af de små provinsbyer blev udviklingen i de afgørende timer sporet frem af de mange rygter, af hamstringspanikken og af vandaftapningen, der medførte et faldende tryk i rørene og gjorde de unormale tilstande mærkbare i hvert eneste hjem. På Grenen gav tyskerne de mange befæstningsarbejdere marchordre af frygt for optøjer, og omkring 100 af de udenbysboende måtte på kommunekontoret for at få penge til billetten hjem. Kl. 15.30 dampede de alle fra Skagen station¹²⁴, og omkring 100 førstehandsvidrer om tildragelserne i det nordlige Danmark spredtes i de følgende timer ud over hovedlandet.

Den tyske havnekaptajn havde lovet at holde sine folk inde indtil videre¹²⁵, og det forhindrede tysk-danske sammenstød den første strejke-dag, men der var røre i gaderne, og der blev knust butiksruder 9 forskellige steder i byen; to af rudeknuserne var en 19-årig kusk og en 20-årig arbejdsmand. Også Bidstrup var på gaden og puffede til, hvor han kunne; han stod sammen med Marling for aftenens sabotagehandling, afbrændingen af en værnemagerlastbil ved midnatstid ved Folden

120. »Vendsyssel Tidende« 25. 8.

121. Bidstrup i »Vendsyssel Tidende« 26. 8., Bidstrup og Bidstrups samt. Løbesedlen findes afskrevet i forhandlingsprotokollen for Skagen byråd 25. 8.

122. Hertil »Skagen Avis« 26. 8.

123. S. st. og Bidstrups samt. Denne ringede naturligvis ikke selv op, men organiserede pressionen.

124. »Vendsyssel Tidende« og »Frederikshavn Socialdemokrat« 26. 8.

125. Her og for det følgende A. S. 51-313, rapport fra politistationen i Skagen af 27. 8.; Kripo Skagen 294/43 af 26. 8.

Hotel¹²⁶. Men dermed havde demonstrationerne også opfyldt deres formål efter Bidstrups mening, og da han over midnat igen gik til skrivemaskinen var det for at fremstille et nyt sæt løbesedler, der afblæste generalstrejken næste dag. Formodentlig bevidst foruddiskonterede han effekten af denne nye appel, da han endnu i de samme nattetimer færdiggjorde dagens reportage til »Vendsyssel Tidende« og skrev: »I øvrigt er der i nattens løb blevet uddelt nye løbesedler, ifølge hvilke strejken afblæses i dag til middag, og man regner med, at byen til den tid vil genoptage det daglige arbejde«¹²⁷. Men som det ofte er set, viste det sig ikke sådan at standse den massebevægelse, der nu var gået i skred, og næste dag fortsatte strejken.

Strejkens udbrud havde tilskyndet byrådet til et ekstraordinært møde den 25.8. om eftermiddagen, hvor også politimester Platou kom til stede fra Frederikshavn, og hvor man efter 2½ times forhandling nåede frem til ikke at udsende nogen opfordring til borgerne om at genoptage arbejdet men at lade »sorteper« gå videre til fagforeningerne¹²⁸. Dog bemyndigedes bestyreren for de offentlige værker til at antage »vagtposter i fornødent omfang« for at undgå afbræk i driften. Næste dag holdt Handelsstandsforeningens bestyrelse møde og besluttede at opfordre medlemmerne til at begynde igen, men de få forretninger der åbnede blev ifølge formanden tvunget til at lukke af »en hujende flok drenge og unge mennesker på flere hundrede, der enkelte steder benyttede sig af stenkast«¹²⁹. Vigtigere var det, at også Fællesorganisationens forretningsudvalg nu tog bolden op og besluttede at søge strejken ophævet¹³⁰. Til dette formål foranstaltede man samme eftermiddag den 26.8. et stort arbejdermøde i auktionshallen, der blev meget bevæget, og som i erindringen er blevet stående som strejkedagenes absolutte højdepunkt¹³¹. Formanden for Fællesorganisationen, Jens Andersen, indledte og talte stærkt for at genoptage arbejdet, idet han hævdede, at man ellers risikerede tyske repressalier – en udtalelse, der blev mødt med protester og tumult¹³². Øjeblikkets virvar og ophidselse fødte en taler, idet den

126. Bidstrups samt.

127. »Vendsyssel Tidende« 26. 8.

128. »Vendsyssel Tidende« og »Frederikshavn Socialdemokrat« 27. 8.; Skagen byrådsprotokol 25. 8.

129. Handelsstandsforeningen 27. 8.

130. »Vendsyssel Tidende« 26. 8. Se også det magre notat i byrådsprotokollen.

131. Handelstandsforeningen 27. 8. og f. eks. Marlings samt.

132. Kjærs brev. Mødet er ikke refereret i nogen kendt samtidig kilde. Fællesorganisationens forhandlingsprotokol konstaterer i et generalforsamlingsreferat 12. 11. 43 at »der havde været afholdt 1 møde med byrådet og 1 møde i auktionshallen vedrørende strejken, og der var på disse møder enighed om at gå i arbejde igen« (!)

22-årige arbejdsmand Peter Kjær nu tog ordet og opildnede til fortsat kamp mod besættelsesmagten. Han understregede stærkt, at der var tale om en national demonstration og ikke om nogen faglig kamp, og fik under jubel vedtaget en resolution om fortsættelse af strejken, indtil tyskerne havde trukket sig tilbage fra gaderne; kun få stemmer var imod. Kjærs tale og dermed mødet fik skelsættende betydning ved at formulere det kampprogram, som konflikten hidtil havde manglet, og ved i eminent grad at styrke gruppesolidariteten mellem de strejkende. Ikke uden grund henførte Handelsstandsforeningens formand den næste dag strejken og alle dens ulykker til dette møde alene¹³³.

Stemningen fra auktionshallen bredte sig i aftentimerne ud over byen og skærpede aggressiviteten i gaderne¹³⁴. Således tog folk ved 20-tiden opstilling for at »hils« på det tyske biografpublikum, og herunder kastede demonstranterne med sten efter en af Værnemagtens lastbiler. Politiet kunne ikke bremse urolighederne, og dets svigten bragte militærpatruljer på gaden, hvilket førte til et mindre skyderi indledt af to nazistiske handlende, der forsvarede deres ituslæde spejlglasruder med jagtgeværer; en fiskeskipper blev ramt af en »opspringer«, og en ung mand blev slået ned med en geværkolbe. Derpå satte rudsknusningerne ind, og i løbet af natten blev der ødelagt butiksruder i alt 7 forskellige steder i byen. Gerningsmændene slap væk i mørket, men to fiskere, der ved 1-tiden skal have kastet sten efter en tysk patrulje, blev pågrebet af Værnemagten.

Arbejderføernes opfordring til at genoptage arbejdet blev fulgt op den 27.8. med tilsvarende appeller til handelens og håndværkets organisationer¹³⁵. Mødet for Handelsstandsforeningens medlemmer fandt sted på Brøndums Hotel om eftermiddagen og gjaldt primært spørgsmålet, om de handlende kunne påregne den nødvendige politibeskyttelse, hvis de lukkede op lørdag den 28. Herunder kritiserede borgmester Geisnæs stærkt Platou for ikke at have grebet kraftigt nok ind over for demonstranterne, og Handelsstandsforeningens formand sluttede op med at anke over, at de butikker, som den 26. havde forsøgt at åbne, var blevet tvunget til at lukke igen af gadedrengene. Kan vi lide på referatet i Handelsstandsforeningens protokol, var Platou pessimistisk og fremhævede, »at hvad, der nu var sket, var begyndelsen til noget, der sikkert blev betydeligt værre«; imidlertid fandt han det urimeligt at hænge sig i de

133. Handelsstandsforeningen d. 27. 8.

134. A. S. 51-313, rapport af 27. 8.; 51-325, 327 og 329; Kripo Frederikshavn: 299/43 af 27. 8.; Heydebreck d. 26. 8. nr. 13782; RB nr. 433 af 27. 8.

135. »Vendsyssel Tidende« 28. 8.; Handelsstandsforeningen 27. 8.

specielle forhold i Skagen og søge sig sydebukke her, eftersom strejkerne var af landsomfattende natur og derfor kun i ringe grad kunne tilskrives lokale forhold. Indtrængende anmodede politimesteren om befolkningens moralske støtte, for uden den var han i hvert fald med sine 12 mand ikke i stand til at skaffe ro og orden. Tonen lød alvorlig og en smule opgivende, men senere skal Platou i enrum have givet Geisnæs ganske anderledes svar på tiltale¹³⁶. Resultatet blev, at 17 medlemmer stemte for at åbne butikkerne næste dag, mens et mindretal på 12 gik ind for at vente til mandag den 30.8.; men det er vel tvivlsomt, om afstemningen alene kan tolkes som en stillingtagen for eller imod strejken; taktiske hensyn spillede formodentlig også ind.

Torsdag den 26. havde urolighederne i Skagen kulmineret. Fredagen forløb stilfærdigt, og der var kun få folk på gaderne – om det nu var de tyske patruljer eller regnvejret, der gjorde udslaget¹³⁷. Lørdag den 28. august fulgte skagboerne da organisationernes opfordringer og gik i arbejde igen, uden at vi iøvrigt er i stand til nærmere at bestemme meningsbrydningerne på den sidste strejkedag. Kun er det sikkert, med kampgnyet fra auktionshallen var det forbi.

Generalstrejken bragtes til Sæby den 25. august af nogle unge frederikshavnske arbejdere, der steg af toget ved 11-tiden og tog en tur rundt i byen for at lukke¹³⁸. Hvor organiseret denne udflugt var, kan ikke med sikkerhed afgøres, men da mange sæbynitter arbejdede i Frederikshavn og var medlemmer af frederikshavnske fagforeninger, var en sympatiaktion en nærliggende tanke. Da impulsen var givet, drev også flere lokale på, og folk af forskellig modstandspolitisk orientering var aktive – således en sønderjysk skrædersvend med ståsted i K.U.

Den 23. og 24. august var der blevet affyret enkelte skud af tyske soldater i Sæby¹³⁹, og de har formodentlig alle deres historie at fortælle om stigende spænding og aggressivitet, uden at man dog kan sige, at en egentlig opvarmning til strejken slår igennem i materialet. Endnu den 23.8. havde det da også været politiets opfattelse, at livet i Sæby ikke »påvirkedes synligt af de forlydender om ophidselse i Ålborg og Frederikshavn, der af og til kunne høres diskuteret mand og mand imel-

136. Bidstrup.

137. A. S. 51–313, FS af 27. 8. kl. 12,25.

138. Her og for det følgende A. S. 50–95, notits af 25. 8.; politikontoret Sæby: V/82–1932, rapport af 25. 8. og sagen mod M. J. C. Schmidt, akt. 1171/43; hertil »Vendsyssel Tidende« 26. 8. og DsF, brev af 28. 8. Hartvig Christensen mener at kunne erindre, at kommunisterne var involveret i missionen (brev).

139. Kripo Sæby: Journalen nr. 469 og 473/43; akterne er væk.

lem«¹⁴⁰; stemningen på strejkedagen var da heller ikke mere eksplosiv, end at en tysk motorpatrulje med maskingevær kunne køre rundt i byen et par timer, uden at det afficerede folk¹⁴¹. »Befolkningen er meget rolig, og situationen tages nærmest fra den humoristiske side . . .«, vurderede en af betjentene, der var på gaden i civil¹⁴², og ved 15-tiden forklarede politimester Ehler Statsadvokatens kontor, at »befolkningen er ked af hele situationen og ved egentlig ikke, hvorfor der strejkes«¹⁴³.

Da arbejdsnedlæggelserne var brudt igennem ved 14-tiden, og alle med undtagelse af de kommunale funktionærer var gået fra skriveborde og maskiner, optog Ehler kontakt med borgmester Neergaard, og denne indkaldte igen arbejdernes og erhvervenes repræsentanter til et møde med byrådet og politimesteren kl. 16¹⁴⁴. Modviljen mod strejken var her udtalt, og der herskede en almindelig flovhed over, at man havde ladet sig overrumple af en flok »unge provokatører«, og der faldt en del udtalelser gående ud på, at »byen ville blive til grin«, når det rette forhold blev kendt. Især de handlendes repræsentanter var forbitrede over, at de var blevet truet til at lukke, og de erkendte, at lukningen kun var foregået af frygt for rudeknusningerne. Ganske vist erklærede alle, at de »fuldtud sympatiserede med det krav, som fra mange sider var fremsat, og som går ud på, at skolerne her i landet skal fritages for tysk belægning«, men der herskede ifølge politimesteren enighed om, at de krav, frederikshavnerne havde stillet til tyskerne, ikke havde nogen direkte interesse for befolkningen i Sæby, og at strejken væsentligst og hårdest ville ramme dem selv. Resultatet blev, at forsamlingen fulgte borgmesterens og politimesterens opfordring og lovede at indkalde medlemmerne til et møde så hurtigt som overhovedet muligt.

Kravet om, at Værnemagten skulle rømme de beslaglagte skoler var overtaget fra nabobyen Frederikshavn og figurerede som 3. krav i et fire-punktprogram, der henunder aften uddeltes i byen som duplikeret løbesteddel¹⁴⁵. De fire strejkekrav, som det hævdedes var »opstillet i

140. Politikontoret Sæby: V/79-1943, rapport af 23. 8.

141. V/82-1943, rapport af 25. 8. v. H. V. S.

142. S. st., rapport af 25. 8. v. S. S.

143. A. S. 50-95, notits af 25. 8.

144. Der findes to referater af dette møde; det ene er samtidigt, men andenhånds og findes i politikontoret Sæby: V/82-1943, rapport af 25. 8., det andet er Ehlers indberetning i A. S. 50-102 af 16. 9., der er langt fyldigere. Begge referenter er enige om mødets hovedkonklusion, men politimesteren tegner vel som part i sagen modstanden imod strejken med skarpere konturer end forfatteren til den samtidige rapport.

145. V/82-1943, rapport af 25. 8. v. H. V. S. Originalen findes i A. S. 50-102. Det har ikke været muligt at opspore forfatterne til flyvebladet.

hele landet«, havde man i det store og hele skåret over den frederikshavnske læst: Ingen tyskere måtte færdes på gaderne efter kl. 19, og »de, der kan have ærinder, der skal besørger, skal være ubevæbnede«; dernæst skulle de personer, der havde lidt overlast som følge af strejkerne, holdes skadesløse af tyskerne, og endelig krævede man marinevægterne fjernet. Forsøget på at skabe et samlingspunkt om strejken blev imidlertid uden selvstændig betydning, for krisen var en påtrykning udefra, og når den fængede i Sæby, havde det snarere sin forudsætning i den almindelige »strejkepsykose«, end den var udtryk for en bevidst vilje til at slutte op. Endnu i morgentimerne den 26.8. var der tale om, at mælketilførslerne til byen ville blive stoppet, men det viste sig kun at være rygter; noget større afbræk skete der heller ikke i butikshandelen, der i det store og hele foregik normalt – omend ad bagdøren¹⁴⁶. I højden blev strejken da en sympatiaktion med et mål i sig selv, men uden den nødvendige stemningsmæssige baggrund for et egentligt opgør med okkupationsmagten.

Trods det kraftige røre og de mange mennesker på gaden forløb den første strejkedag i det store og hele i ro. En hel del fremmede var i byen, sandsynligvis frederikshavnere der ville fouragere eller som havde sat næsen op efter uroligheder¹⁴⁷. Ehlerne havde i kommandanturen forsøgt at få militæret til at holde tropperne inde efter kl. 21, men havde kun opnået tilsagn om, at man ville henstille til soldaterne, at de holdt sig uden for bykernen om aftenen¹⁴⁸ – og dette skete også. Det kan derfor heller ikke undre, at fagforeningerne på et fællesbestyrelsesmøde næste formiddag den 26.8. besluttede sig til at gå i arbejde igen fredag¹⁴⁹; og kl. 16 vandrede byens trommeslager rundt i gaderne og forkyndte generalstrejkens afblæsning fra om morgenen den 27. kl. 7¹⁵⁰.

»Nu er tiden inde til at vise feltmadrasserne også her i Sæby, hvor meget vi rigtige danskere foragter dem«, havde der stået at læse på strejkedagens løbeseddel, og for at der ikke skulle være nogen tvivl, figurerede 6 kvinder ved navns nævnelse på flyvebladet sammen med byens øvrige kollaboratører. Fire af værnemagerne havde fået slået deres ruder ind onsdag aften den 25., og den 26. kom turen åbenbart til pigerne. Ved 19-tiden uddelte en af strejkens organisatorer således en primitivt duplikeret løbeseddel med teksten »Klip feltmadrasserne« i byen, og kort efter overfaldt et opløb to piger og kastede deres opvartende, tyske kava-

146. S. st. og V/82-1943, rapport af 26. 8.

147. V/82-1943, rapport af 25. 8. v. S. S.

148. S. st., rapport af 25. 8.

149. DsF, brev af 28. 8.

150. »Vendsyssel Tidende« 27. 8.

lerer i vandet¹⁵¹. Episoden er formodentlig den egentlige baggrund for, at de tyske soldater ved 20.40-tiden fandt sammen på torvet i et antal og under sådanne former, som aldrig var set før, og på et givet signal begyndte at slå ind på folk i den åbenbare hensigt at give byen en lektion¹⁵². »For folk var det meget vanskeligt at komme bort«, hedder det i en af de patruljerende betjentes rapporter, »thi de tyske soldater havde inden oprinets begyndelse været således fordelt, at der gik klynger ved den yderste ende af de gader, der udmundede i torvet. Det så nærmest ud til, at alt var lagt til rette således, at ingen kunne slippe uden at få en part af overlasten«.

Kommandanten, oberleutnant Nause, havde ved 12-tiden været hos politimesteren med en ordre fra sin divisionskommandør om at gribe til beslaglæggelser, hvis ikke Værnemagten kunne skaffe sig mad på normal vis¹⁵³. Det lykkedes Ehleren efter næsten to timers forhandling at få pacificeret officeren, og samtalen sluttede i den bedste atmosfære med, at Nause tilbød at stille soldater til rådighed for opretholdelsen af ro og orden – noget Ehleren dog af naturlige grunde betakkede sig for. Da meldingerne om overfaldene begyndte at indløbe, tog Ehleren igen kontakt med Nause, og denne indfandt sig øjeblikkeligt på torvet i bil og fik, omend med besvær, soldaterne hjem. Deres fremfærd var helt imod hans ordrer, erklærede han senere¹⁵⁴, og hele affæren er således et godt udtryk for, hvor svært det også var for militæret at tøjle soldaterne. Urolighederne den 26. varede godt en halv times tid, og 6–8 sæbynitter var blevet skadet – herunder en mekaniker, der havde fået slået et ribben ind, en snedker, en fisker, en maskinlærling og en ko nmis.

I tyskernes overgreb lå der naturligvis det argument, som aktivisterne indtil da havde manglet, og der var da heller ingen større tro blandt myndighederne på, at det skulle lykkes at få byen i normal gænge den 27. Betegnende for det lave stemningsniveau var det imidlertid, at det alligevel lykkedes borgmesteren og politimesteren at overbevise organisationsformændene, der efter urolighederne havde sat sig på bagbenene, om at det »klogeste« ville være at påbegynde arbejdet som planlagt – og at byen faktisk gik i gang fredag morgen. Situationen var dog yderst labil, og i »Vendsyssel Tidende« kunne man således åbent læse, at »man befrygter, at urolighederne i aften skal medføre, at arbejdet påny nedlægges«. Politiet var da også dagen igennem på tærne og holdt

151. Politikontoret Sæby: Akt. 1171/43; Poul Spliids samt.

152. Her og for det følgende V/82-1943, rapport af 26. 8. og A. S. 50–102.

153. S. st.

154. S. st.

udkig efter »frederikshavnske provokatører«¹⁵⁵, og om aftenen var der tredobbelte patruljer på gaden, »idet der blev lagt vægt på at holde gaden »ren« for unge driverter, der ikke havde noget ærinde, og som stod stille i grupper«. Vigtigt var det imidlertid, at det i løbet af fredagen lykkedes Ehlern at få et tysk tilsagn om, at soldaterne for fremtiden ville få forbud mod at bære pistol under orloven, og at de samme aften ville blive holdt inde fra kl. 19.30¹⁵⁶: først da dette kunne meddeles 300 fremmødte sæbynitter på et stort møde på »Harmonien« fredag aften, faldt byen endelig til ro¹⁵⁷.

For strejkerne i købstadsflækkerne Skagen og Sæby har den betragtning gyldighed, som også kan anlægges på oprøret i de fynske kystbyer, at de nok kunne være et irritament, og at de måtte bekymre Værnemagten som et symptom, men at de i øvrigt ikke kunne frembyde nogen større fare i sig selv. Undersøgelsesbilledet uddyber det portræt af konfliktens parter, som blev tegnet i Frederikshavn, og viser, hvor fjært man i disse små, lukkede milieuer trods alt i august 1943 stod 1944's folkestrejker i samstemmighed og solidaritet. Skagenforholdene har især interesse ved at understrege betydningen af en selv nok så primitiv organisering af strejkebevægelsen – løbesedlerne – men samtidig ved at påpege nødvendigheden af et lokalt mål for strejken; almindelig sympati med de andre strejkende byer var som regel ikke incitament nok. Forholdet gjorde sig vel i endnu højere grad gældende i Sæby, hvor strejken nærmest fik en chockstart, uden at der i virkeligheden var stemningsmæssig dækning for en alvorlig konflikt. Resultatet blev, at aktivisterne fik alle myndighederne og organisationerne imod sig, og det var for ulige en kamp. I Skagen foregik opvarmningen til strejken i gaderne, hvor initiativet entydigt lå på danske hænder. Kommandanten udviste betydelig moderation og sendte først patruljerne på gaden, da angrebene rettedes direkte mod Værnemagten, uden at politiet kunne eller ville gribe ind. Også den standortældste i Sæby var indstillet på at få tingene til at glide, og soldaternes optræden torsdag aften den 26. skete formodentlig uden hans vidende. I dag må overfaldene også synes mindre uprovokeret, end de gjorde i 1943, for de var sandsynligvis kun en hævnakt for et nedværdigende og groft overfald fra dansk side i timerne umiddelbart forinden.

155. V/82-1943, rapport af 27. 8.

156. A. S. 50-102.

157. V/82-1943, rapport af 27. 8.; »Vendsyssel Tidende« 28. 8.

Strejkeforsøget i Hjørring og urolighederne i det øvrige Vendsyssel

Med Skagensstrejkens afslutning var frederikshavnerne de eneste vendelboer, der endnu fortsatte modstanden, og også de måtte, som vi har set, kapitulere den 29.8., da undtagelsestilstanden var en kendsgerning, og det at strejke kunne straffes med døden. Sandsynligvis kvaltes da samtidig en oprækkende arbejdsnedlæggelse i Hjørring.

Det var befæstningsarbejderne ved Løkken, Blokhus og Kettrup, der som de første introducerede augustkrisen i Hjørring, da de den 23.8. om formiddagen lod skovle og cementblandere stå og vandrede fra pladsen for at bringe den dræbte Vangsted deres sidste hyldest¹⁵⁸. Urolighederne begyndte samme aften ved 20-tiden – da det meste af politistyrken var kaldt til assistance i Ålborg – og skyldtes i deres indledende fase byens ungdom¹⁵⁹; således finder »Vendsyssel Venstreblad« i tidens kryptiske avisstil årsagen deri, at »nogle personer havde givet visse piger en nogen ublid medfart«¹⁶⁰, mens »Vendsyssel Tidende« karakteriserede episoderne som »en række hilsener i form af næveslag og spark«¹⁶¹. Også politirapporterne er i det store og hele af samme opfattelse, og feltgendarmeriets »Meldung« fastslår utvetydigt: »Am Abend des 23.8.43 gegen 20.30 Uhr rotteten sich in den Strassen der Stadt eine grössere Menge meist Halbwüchsiger zusammen. Von diesen wurden deutsche Soldaten, die ruhig ihre Wege gingen, angerempelt, beschimpft und bedroht«. Men naturligvis var de tyske soldater ikke sene til at tage handsken op, og resultatet blev en række slagsmål, hvor især tanksoldaterne fra den 25. panserdivision deltog med iver. De foretrukne våben var på tysk side lædertøjet, mens de hjemmelavede totenschläger vel bar prisen på dansk¹⁶². Krisen kulminerede, da en løjtnant fra tanktropperne indfandt sig på politistationen og krævede gaderne ryddet omgående, ellers ville han lade sine tanks køre gennem byen og skyde på befolkningen. Men nu greb også feltgendarmeriet ind, og henimod kl. 22 havde politimesteren skaffet ro i byen takket være forstærkninger fra nabobyerne. Bataljerne havde naturligvis kostet knubs, men kun een hjørringenser, en 18-årig bagersvend, blev så alvorligt læderet, at han måtte på skadestuen¹⁶³.

158. Heydebreck 23. 8. nr. 13755; RB nr. 407 af 23. 8.

159. Her og for det følgende A. S. 53–236, især tilf.melding 23. 8. kl. 23,20, rapport af 24. 8. og »Meldung« af 24. 8.; hertil Kripo Hjørring: 585/43.

160. »Vendsyssel Venstreblad« 24. 8.

161. »Vendsyssel Tidende« 24. 8.

162. I hvert tilfælde blev een mand anholdt med totenschläger (Kripo Hjørring: 1277/43 af 25. 8.).

163. Blandt de øvrige overfaldne befandt sig en arbejdsmand, en murersvend, en vognmand, et bud og en student.

Rygterne om en forestående arbejdsnedlæggelse begyndte at svirre om onsdagen den 25.8. efter middag, og tilskyndede folk til at hamstre levnedsmidler i stor stil¹⁶⁴. Aftenen før havde der igen været mange mennesker på gaden, og ikke så få unge var kommet til fra oplandet for at deltage i de forventede optøjer¹⁶⁵. Imidlertid holdt det stærke politiopbud uroelementerne nede, og disse opnåede kun at knuse to forretningsruder i aftenens løb; tre aktivister, en fisker, en arbejdsmand og en boelsmand blev anholdt¹⁶⁶. Men dermed var krisen i gaderne også slut; i de følgende dage var der ro¹⁶⁷, og Amtstidendes redaktør, der den 25.8. ytrede fromme ønsker om, at det »vil lykkes at holde vor by uden for sådanne begivenheder, som finder sted i andre byer . . . hvor der i mange hjem hersker sorg og fortvivlelse«, kunne sammen med myndighederne ånde lettet op. Dog tog Fællesorganisationen ingen chance og indkaldte den 26.8. til et fællesbestyrelsesmøde lørdag den 28.8.¹⁶⁸. Generalstrejken syntes forpasset.

Men imens urobevægelsen i Hjørring tabte i kraft og udbredelse, og episoderne i gaderne stilnede af, sendte »Frit Danmark«s hovedkraft i Ålborg, adjunkt Arne Nielsen, sandsynligvis omkring den 25. august en kurer til Vendsyssels hovedstad for at få en rejsning i stand her¹⁶⁹. Manden på den hemmelige mission var sekretær Hans Skibsted, der som feriegæst i Ålborg havde stillet sig til rådighed for organisationen, og som nu i en natlig samtale med kommunisterne og »Frit Danmark«-folkene i Hjørring – herunder Chr. Winther – forhørte sig om mulighederne for en sympatiaktion. Svaret blev imidlertid negativt, for de lokale troede ikke på hjørringensernes kampgejst og turde ikke vove forsøget. Ikke 48 timer efter at Skibsted havde forladt byen og fortsat østpå for at samle oplysninger hos Gylling-Sabroe i Frederikshavn, må gruppen imidlertid have ændret opfattelse, for den udsendte nu en løbeseddel, der med byens handlende som murbrækkere opfordrede til strejke mandag den 30. Det hedder her:

»Tyskerne har sluppet terroren løs i en lang række danske byer, deriblandt Ålborg, Århus, Odense, Frederikshavn og Skagen. Som protest går arbejderne

164. »Vendsyssel Tidende« 26. 8.

165. S. st. 25. 8.

166. A. S. 53–236, FS af 25. 8. kl. 11; Kripo Hjørring: 1264/43 og 1265/43; hertil »Hjørring Amtsavis« 25. 8.

167. A. S. 53–236 med FS af 26., 27. og 28. 8.; hertil dog Kripo Hjørring: 1265/43.

168. »Frederikshavn Socialdemokrat« 26. 8.

169. Skibsteds samt. og brev; hverken Bidstrup eller Winther erindrer kureren fra Ålborg, men læge Per Trabjerg, der også var medlem af inderkredsen, husker, at man afholdt møde i anledning af en opfordring til at rejse en strejke.

her i byen i generalstrejke fra mandag morgen ved normal arbejdstids begyndelse.

Fra og med mandag morgen må de handlende her i byen ubetinget holde deres butikker lukket.

Forretninger, der forhandler levnedsmidler, d. v. s. slagtere, mælkeudsalg og købmænd, skal opretholde levnedsmiddelforsyningen til byens borgere, men alt salg til tyskerne må omgående ophøre.

Vi henstiller til byens handlende, at de gør alt, hvad der står i deres magt for at forhindre [rettere: sørge for], at den strejkende befolkning *ikke* kommer til at savne de nødvendige levnedsmidler til kampenes gennemførelse til sejr. Vi henstiller endvidere, at de handlende, hvis det skulle blive småt med penge, vil yde størst mulig kredit for gamle kunder.

Støt det arbejdende folk i dets kamp mod de tyske undertrykkere. Følg arbejderens parole: Intet arbejde for, ingen leverancer til tyskerne, før terroren er bragt til ophør« 170.

Flyvebladet uddeltes i byen lørdag den 28. august bl. a. af trommeslageren, marskandiser Marius Pedersen, der ved middagstid tog turen op og ned ad Nørregade og stak strejkeopfordringen ind i butikkerne – en uforsigtighed, der kom til at koste ham 1½ års tugthus i Tyskland.

Imidlertid kom strejken aldrig i stand, for undtagelsestilstanden den 29. august lagde sig imellem.

Heller ikke i Brønderslev fik strejkebevægelsen fat trods byens nære beliggenhed ved begivenhedernes centrum og den tætte nyhedsformidling, som ikke mindst de evakuerede ålborgfamilier må have været i stand til at give om oprøret i hovedstaden¹⁷¹. Ganske vist var der i byen den 25.8. vedholdende rygter i omløb om en forestående arbejdsnedlæggelse, og ophidselsen førte til storhamstring i levnedsmiddelbutikkerne og til en rudeknusning i aftenens løb¹⁷²; næste dag, den 26.8., var optøjerne kraftigere, og »visse unge piger« blev ifølge »Vendsyssel Venstreblad«

170. Her og for det følgende A. S. 52–230. Strejkeinitiativet i Hjørring er indhyllet i mørke. Således erindrer hverken Bidstrup eller Winther løbesedlen, og Trabjerg vil bestemt hævde, at »Frit Danmark« ikke udsendte nogen strejkeopfordring den 28. august. Desværre er løbesedlen kun kendt i afskrift, således at det er umuligt at identificere skrivemaskinen. At ålborgenserne trods det negative resultat af Skibsteds ekspedition alligevel skulle have opfordret til strejke i Hjørring – og det *uden om* »Frit Danmark«-gruppen i byen – forekommer ret usandsynligt. En sådan desavouering ville formodentlig også have bundfældet sig i hjørringens erindring. Jvf. Bidstrups erindring om reprimanden fra Ålborg i anledning af Esbjergløbesedlen. At hverken han eller Trabjerg og Winther erindrer løbesedlen den 28., er kun naturligt, eftersom den ikke fik nogen effekt.

171. »Hjørring Amtsavis« 26. 8.

172. S. st.

befriet for »generende hårvækster«¹⁷³, men så var det også slut, og selv om »Frit Danmark« i Ålborg den 28.8. truede med at sende »et hold raske mænd« op og »snakke« med arbejderne på den store »tyskerfabrik« Pedershåb¹⁷⁴, var tidspunktet forpasset, og uvejret trak forbi.

Dermed blev Frederikshavn, Skagen og Sæby ved siden af Storålborg de eneste byer, der generalstrejkede, og det nordjydske oprørscentrum adskiller sig således i sin udbredelse fra det fynske, hvor massebevægelsen havde fat i langt flere byer, og hvor uroen også mærkedes uden for stæderne. I landdistrikterne i Vendsyssel foreligger således kun oplysninger om arbejdsnedlæggelser i stationsbyerne Strandby ca. 4 km. nord for Frederikshavn og i Hørby ca. 8 km. vest for Sæby, hvor forretningerne ifølge politiet lukkede en times tid, »dels fordi man ikke ønskede at sælge til frederikshavnerne, der var kørt dertil for at proviantere, og dels fordi man ville undgå at holde åbent, når en tysk fourageafdeling, som man ventede, kom igennem byen«¹⁷⁵. Direkte uroligheder var der derimod kun i strøget Agersted-Dronninglund-Hjallerup-Sulsted, centret for den nazistiske propagandavirksomhed, hvor der blev knust ruder både i sysselkontoret og hos lokale nazister¹⁷⁶. Den 23. gik det også ud over et par piger fra nazisternes landsarbejdslejr i Ravnstrup, og dagen efter skal hele lejren ifølge kommandanten i Ålborg have været i farezonen¹⁷⁷. Også i Sulsted kom det den 27. til sammenstød, men nu med tyske motorcykelpatruljer, der blev kaldt frem af demonstranterne; en karl, en husassistent, en arbejdsmand og en skoleelev blev slået ned¹⁷⁸.

Alt i alt var det således småt med episoder, og politifuldmægtigen i Sæby fastslog da også den 26.8. efter en rundtur i kredsen som sit samlede indtryk af stemningen, at »befolkningen er nysgerrigt afventende med hensyn til de i Ålborg og Frederikshavn stedfindende begivenheder, men for sit eget vedkommende absolut tilbageholdende over for tanken om arbejdsnedlæggelser og forulempelser af tyske- og nazivenlige medborgere. Der er ingen ophidselse fremkaldt af de i øvrigt tilsyneladende fåtallige og lidet overdrevne rygter om situationen andre steder

173. S. st. 27. 8.; RB nr. 433 af 27. 8., hvor der tales om »en del rudeknusninger og en enkelt klipning«; »Vendsyssel Venstreblad« 27. 8.

174. »Frit Danmark Nordjylland« særnr. 28. 8.

175. Politikont. Sæby V/82-1943, rapport af 27. 8.; RB nr. 423 af 25. 8. Oplysningerne om Strandby findes alene i frederikshavnernes særnr. af »Folkets Kamp« af 28. 8., hvori det hedder »I Strandby er der også stille«.

176. A. S. 50-102; Politikont. Sæby: V/82-1943, rapport af 27. 8.

177. S. st., rapporter af 25. og 28. 8.

178. A. S. 49-310 og 311.

i Nordjylland«¹⁷⁹. Trods krigens hårdere tryk og den massive tyske opmarch var strejkernes og urolighedernes gennemslagskraft således langt mindre, end det f. eks. havde været tilfældet på Fyn.

Konklusion

Oprøret i Vendsyssel viser protestbevægelsen i denne slutfase, hvor strejken som kampform var »kørt til«, og de illegale grupper arbejdede bevidst og systematisk på at sætte byerne i brand. Man ventede nu ikke længere på, at gadens aktivister fremprovokerede den krisetilstand, som kunne udgøre strejkens platform, men udløste den selv via løbesedler som i Frederikshavn, Skagen og Hjørring, hvorved vi i Nordjylland finder endnu mindre plads for spontanitetsbegrebet end i Esbjerg. Samtidig giver bevidsthedsgørelsen sig også på én gang udtryk i en forfinelse og en radikalisering af strejkevåbnet. Således erkendte man på den ene side dets dobbeltæggede natur og knæsatte derfor den praksis, som lidt efter lidt var groet frem, at fødevarebutikkerne nok formelt lukkede, men i virkeligheden fortsatte med at sælge til kunderne ad bagdøren, hvorved man undgik, at strejken blev »sultet ihjel«. På den anden side gik man nu bevidst ind på at unddrage besættelsesmagten dens daglige fornødenheder – om det nu var mad, transportfaciliteter eller elektricitet og vand. Strejkerne fik dermed en ny dimension, som vi hverken finder i Esbjerg eller senere på Fyn, og de fik også et langt farligere perspektiv, fordi de opstod i det militært strategisk så vigtige invasionsområde. Tyskerne følte sig da også tydeligt trængt og slog hårdt igen, og det er vel en af hovedårsagerne til, at vi i Nordjylland er den åbne krigstilstand nærmere end noget andet sted i Danmark i august 1943.

I Esbjergstrejkens anden fase havde arbejderne fra de tyske befæstningsanlæg på Vestkysten spillet en fremtrædende rolle, og også i Frederikshavn og senere i Hjørring var det folkene fra de tyske arbejdspladser, der satte skred i tingene i kraft af deres radikalisme og massivitet. Strejkernes egentlige initiativtagere og organisatorer bør imidlertid søges i mere fastetablerede sociale grupper. Forrest stod her kommunisterne og folkene fra »Frit Danmark«, der hyppigt også var partimedlemmer eller sympatisører; men også enkelte med tilknytning til S.O.E. var aktive, selv om deres indsats nødvendigvis måtte ligge på et lavere organisationsniveau. Kommunistlederen i Frederikshavn – det eneste sted, hvor vi har mulighed for at følge en egentlig kommunistisk strejketaktik – holdt nok igen i konfliktens indledende fase, men karakteristisk nok drejede det sig her om een formiddag, mens det i Esbjerg varede næsten

179. Politikont. Søby: V/82-1943, rapport af 27. 7.

to døgn, før partiledelsen overtog føringen; og da først Pallesen og hans mænd havde gjort det afgørende skridt, tog de konsekvensen helt og fuldt og forsøgte at drive udviklingen i bund. Da kunne selv ikke undtagelsestilstanden den 29. august få dem til at blæse af, og det var først Fællesorganisationens udspil og stemningsomsvinget i løbet af søndagen, der bragte kommunisterne på andre tanker. De fulgte da den linje, som havde været partiets i Esbjerg og senere i Odense og også skulle blive det i Ålborg: ikke at sætte det vundne over styr og ikke at bryde enhedsfronten af menige arbejdere ved at kaste byen ud i en eventyrpolitik.

Bestræbelserne på at radikalisere atmosfæren i Frederikshavn førte kommunistpartiet ud i et modsætningsforhold til »Frit Danmark«-gruppen, der ikke kunne eller ville se det formålstjenlige i at sætte befolkningen direkte op mod tyskerne i gaderne. Som gammel revolutionær arbejdede Pallesen imidlertid bevidst på at holde frederikshavnerne uden dørs, hvad enten opfordringen nu lød på at erobre fortovene fra tyskerne, eller det gjaldt om at give kollaboratørerne en lærestreg. Og her var det Pallesen, der så klarest, for hvad enten man syntes om det eller ej, var demonstrationerne og herunder opgøret med de nationalt kompromitterede strejkebevægelsens brændstof, og de erstattede i Vendsyssel den katalyserende virkning, som sabotageoffensiven havde haft i Esbjerg. Det var således slagsmålene og sammenstødene med de tyske soldater og marinevægterne, der kom til at udgøre opvarmningsprocessen til arbejdsnedlæggelserne i både Skagen og Frederikshavn, og det var igen i skibsværftsbyen demonstrationer, der ledte strejken over det døde punkt om aftenen den 23. Ligeledes i Sæby var det klipningerne og overfaldene, der skabte den egentlige og alvorlige krise i staden, og også i Hjørring meldte urolighederne sig som sikre forløbere for den arbejdsnedlæggelse, som ganske vist aldrig nåede at komme.

Overalt, hvor vi har kunnet påvise det, udgik initiativet fra dansk side, og det spørgsmål må derfor være nærliggende, om der kan påvises nogen forbindelse mellem strejkernes organisatorer og gadens provokatører i den sidste fase før krisernes afgørende gennembrud. Imidlertid kan problemet ikke løses på det vendelboeske materiale alene – bl. a. fordi de organiserede modstandsgrupper, når bortses fra Frederikshavn, var så få – og vi kan kun generelt konstatere, at en sådan kampform i hvert fald for mere garvede grupper som kommunisterne måtte ligge i naturlig forlængelse af de almindelige bestræbelser på at drive udviklingen på spidsen. Vanskeligt er det også at identificere ansigterne i opløbene, for statistikken over aktivisterne er ikke repræsentativ nok til

at kunne stå alene. Dog turde det være tilladeligt at fastslå, at tendensen i materialet i hvert fald ikke går imod det billede, som vi kan tegne af demonstranterne fra andre byer, nemlig at det først og fremmest var arbejderne og ungdommen, der havde viljen og modet til at gøre op med kollaboratørerne og til at møde de tyske soldater i en direkte konfrontation. Deres motiver kunne fra tid til anden være nok så blandede, og hyppigt skete det da også, at patriotismen kun var et dække over udskjelser og aggression, men det ville være at gå helt fejl af stemningen i august, hvis man ikke erkender, at opgøret mod nazisterne og værnemagerne og tyskernes kvindelige bekendtskaber føltes rimeligt og fortjent i tiden, og at det godkendtes af de vide kredse af borgerskabet, som identificerede sig med oprøret mod Scavenius og besættelsesmagten. Og at ville negligere det i en fremstilling af augustdagens historie, ville være at lukke øjnene for en af de væsentligste drivkræfter i augustbevægelsen overhovedet.

I et illegalt duplikat om »Begivenhederne på Fyn i dagene omkring den 29. august 1943« fastslår man, at besættelsesmagts politik i ugerne forud for undtagelsestilstanden havde været den samme som i Tjcechoslovakiet og Østrig i 1938, hvor man bevidst havde fremkaldt uroligheder for til det sidste at kunne fremholde, at regeringerne ikke havde været deres opgave voksen, således at det så ud, som om det var med et skær af ret, at man overtog magten¹⁸⁰. Opfattelsen går igen i flere illegale blade, hvor der direkte kan tales om »et rejsehold« af tyske ballademagere, der drog fra by til by og provokerede optøjerne frem. Også formanden for D.s.F., Ejler Jensen, var inde på tanken, da han på det store tillidsmandsmøde på Enghavevej den 26.8. fastslog; at »tysk militær har begået en række kluntetheder – nogle mener bevidst for at skabe muligheder for et militærdiktatur«¹⁸¹. Imidlertid viste Trommers studie, at Esbjergkommandanten passer særdeles dårligt ind i dette skema, og også Vendsysselundersøgelsen har klart understreget det billede, der i øvrigt tegner sig på landsplan, at kommandanterne hyppigst var moderate og smidige personer, der ønskede at få sagerne til at glide og var indstillet på at søge kompromis inden for de grænser, som Værnemagts sikkerhed og den militære prestige nu engang afstak. Således var man både i Frederikshavn og i Skagen villige til at holde soldaterne kasererede i perioder for at nedkøle den ophidsede stemning – og det på trods af, at tyskerne i hvert fald ikke var i tvivl om, at udspillene så afgjort var danskernes; strejfpatruljerne blev da også først sendt på

180. Duplikat i adjunkt Snitkers samlinger.

181. Manuskript i Ejler Jensens privatarkiv.

gaderne, da ordensmagten brød totalt sammen, og oprøret nu direkte rettedes mod selve Værnemagten. At også militæret havde sit disciplinproblem i den opkogte og nervøse atmosfære, demonstrerer episoden i Sæby, men denne kom ikke uprovokeret, og den viser i hvert fald, at der var vilje hos kommandanten til at gribe ind og få sat en stopper for udskejelserne. Betydningsfuldt er det også, at værnemagtsakterne og herunder ikke mindst v. Heydebrecks notater klart viser, at denne moderate linje ikke var et lokalt produkt, men at den blev lagt af v. Hanneken selv, der gennem telefonmeldinger til generalstaben i København fulgte udviklingen i provinsen på nærmeste hold. Det kan således nok være, at den øverstkommanderende foretrak en hårdere kurs i Danmark, og at han stiledede mod militærdiktaturet, men han ønskede ikke at fremprovokere krisen ved at sende »basserne« på gaden; det var i den labile situation trods alt på en gang for udspekuleret og for primitivt. Det forhindrede dog ikke, at statusopgørelsen også for Vendsyssels vedkommende må have været nok så mørk i hovedkvarteret, for igen hentedede man sig her en række større eller mindre nederlag, som ikke mindst under indtrykket af invasionstruslen gjorde stillingen utålelig og uholdbar for militæret. Derfor var undtagelsestilstanden ikke – således som det gerne blev fremhævet af Dagmarhus – overilet og unødvendig, men den kom som en rationel og – skulle det vise sig – effektiv løsning på et stadigt mere kritisk militært sikkerhedsproblem. Og da først beslutningen var truffet, kunne den naturligvis ikke undgå igen at virke tilbage på holdningen i byerne, for hvorfor drive situationen på spidsen, når løsningen få dage senere ville komme ganske af sig selv?

Auguststrejkerne bærer ofte i den almindelige bevidsthed betegnelsen folkestrejker, fordi man på denne måde ønsker at angive, at arbejdsnedlæggelserne ikke blot var afgrænset til arbejderne, men at også de handlende og funktionærene, ja, alle »mappemenneskene« sluttede op om det våben, som ellers for mange gode borgere måtte fremkalde de allerfæleste associationer. Udtrykket har også vundet borgerret i den historiske litteratur og synes på det sidste at have fået videnskabelig konfirmation gennem Trommers afhandling. Der skal ikke her gøres noget gustent forsøg på at jage begrebet ud af besættelsehistorikerens glossarium – det ville formentlig også blive ganske frugtesløst – men det turde måske være på sin plads at understrege, at begrebet folkestrejke overhovedet ikke blev anvendt af befolkningen i 1943, men at det uden at vække genklang blev lanceret af det kommunistiske hovedorgan »Land og Folk« den 22. august som et politisk slagord, der finder sin naturlige plads i forlængelse af hele den kommunistiske enhedsfrontsstrategi. Be-

grebet skjuler således et kampprogram, og benytter vi det kritikløst, gør vi os skyldige i at forveksle idealet med virkeligheden, samtidig med at vi med de associationer som nødvendigvis må trænge sig på fra de store strejker i 1944 får en grundfalsk forestilling om omfanget af strejkebevægelsen i august og intensiteten af den støtte, som den fandt i befolkningen.

Vendsysselundersøgelsen er i så henseende særdeles karakteristisk, for den viser klart, at det ikke var hele befolkningen, der rejste sig, men at det kun drejede sig om tre byer, og at store grupper selv her var passive, ja, direkte imod. Hvad bystrejken i Esbjerg knapt havde kunnet afsløre, fordi den var for kort og for lammende i sin stemningsekspllosion, slår da tydeligt igennem i Nordjylland, nemlig et tilslutningen til kravet om »norske tilstande« var nok så løs i befolkningen, og at det også kunne være så som så med gruppesolidariteten helt ind i de menige arbejderes rækker; den ringe kampgejst i Sæby og Skagen og krampe-trækningerne i Hjørring og Brønderslev taler her deres tydelige sprog. Og lige så betegnende det er for stemningsskredet i sommeren 1943, at købstadsflækker som Sæby og Skagen faktisk lod sig rive med, lige så karakteriserende er det, at sympati med oprøret andre steder ikke var motivation nok, når chocket efter de første arbejdsnedlæggelser havde fortaget sig, og refleksionerne satte ind. Så måtte kampens mål konkretiseres, og det skulle helst ske med udgangspunkt i en lokal tysk provokation – en væsensforskel fra stemningslejet året efter, da der kunne strejkes i landets fjerneste afkroge efter parole og i protest mod tyske overgreb hundreder af kilometer væk. Hertil kom så både i Skagen og Sæby og også i Hjørring myndighedernes og organisationernes kamp for at knuse strejkebevægelsen, og selv om det i Frederikshavn lykkedes arbejderoppositionen at tvinge autoriteterne ud i en frontstilling mod tyskerne og mod regeringen, kan der dog næppe herske nogen tvivl om, at toppolitikerne også her forsøgte at indvirke modererende og bremsende på udviklingen. Markant var også de borgerlige organisationsfolks oprør mod oprøret. Hvor stort et følgeskab de havde af menige medlemmer, er det naturligvis uhyre vanskeligt at udtale sig om, når indikatoren ikke som i Skagen direkte er en afstemning, men sikkert var der mange især af de handlende, som nødt og først efter trusler lukkede butikken og dermed bøjede sig ind under det handlingsmønster, som var blevet lagt første gang i Esbjerg, men som der nu var mindre stemningsmæssig dækning for. Den umiddelbare og ureflekterede handling var blevet en stereotyp.